1. Title Vivāha Tīkā
2. Accession No. 5615
3. Folio No./Pages 77 (Pages 1 to 32 are missing)
4. Lines 13-15
5. Size 28 × 16Cm.
6. Substance Paper
7. Script Devanāgarī
8. Language Sanskṛit
9. Period Not mentioned.
10. Beginning "मयुतं भवति तदा नरोवरः नीरज कमल ततसमनत्रय स्पाः साव धूम्तयोः कुल मित्र तने···"
11. End "हिरोधि कुत्र चिद्व्यंर्थ तथैवोदितं सद्युत्तयातु निरस्य सार मुदितं ततक्ष ।।"
12. Colophon No
13. Illustrations. No
14. Source Donation
15. Subject Sanskāra
16. Revisor No
17. Author Keshava
18. Remarks Pages are not in order, bound.

33688.

Language -- Sanskrit, Hand Written.

Size ....

(मयुत भवति तदा नरेश्वर: .... निरस्य सार मुदितं ततक्ष)

मयुतं भवति तद्दानमोवरः नो(?)... तत्र समन्वयस्यान्मावधू...योः कुलमित्रत्वेन
षुकुलपरंपरागतसुहृत्त्वेनेषु यद्यपि कुलमाप्नुपुत्रादिमित्रात्मित्सुहृदस्तेषु जनेष्वपि कृ
पतास्यात्किंपुनरन्येषु इत्येवंविधे प्राक्रमतेऽप्यमतेऽस्माकं मतिर्नेत्रमतेनप्रविशतीत्य
तरप्रमाणानवलोकनात् तदुक्तं नैवृविवाहपटले। वुधमामिजीवानामेकोपियदिन
व्ययेत दोषायनदंपत्योःपितृपत्यतिथिष्वपि॥१॥ इति विवाहवनटीकायां लग्नवलाध्या
यः पंचमः॥५॥ कन्यकावितरणाय पूरुषः पात्रमात्रमितिनेदवंवलंकेचिदस्यवित्तर
तिकोविदाः कोविदाः किलकरोतु तन्मनः॥१॥ अथ वधूवरयोर्गृहवलविचारमा
रभ्यते तत्रादौमतान्तरमनूद्यदूषयति। कन्यकेति। पूर्वेदारयोर्वधूता पूरुषोव
रः कन्यकावितरणाय दानाय पात्र[illegible]मात्रमितिहेतोरस्य वरस्य दंववादंव
लंकेचित्कोविदाः वुधानवितरंतिददतिवरस्य विवाहेचानुवलनावलोकयमितिकेषां
चिन्मतं तदा कंचनाधिकारोनरातोचविवाहे [illegible] प्राधान इति तानुप[illegible]समति तेषां
मनकिलनिश्चयेकः कोविदाकरोतु विजानातु नकोपीति तन्मानममेवजानाति त्य
र्थः विदांकुर्वंतित्यन्यतरस्यामिति लोटो लोपः लोडंतः कृञोनुप्रयोगश्च तेन विदामि
त्यामंतमव्ययमतोन्येनव्यवधानेपिप्रयोगोघटते यथारन्योतं पातयांप्रथममास वपात पश्चा

वि० टी०॥३॥

वि॰टी॰
३३

५

इ दृष्टं यदित्वतः प्रतिग्रहस्थाद्दिणोस्य किमतिप्रपंचितैः संपूर्णानाडिगणयो निःशुद्धिभिर्जन्मलग्न
लग्न भवनस्य याप्ये गै भावाः तत्रानिष्टं प्रसंजयति। इष्टमिति। यदिपात्रमात्र मित्ति हेतुना वर
स्य चांद्रं बलं न ग्राह्यमितीष्टं मत ततोऽस्यप्रश्नस्य ग्राह्यिणोवरस्यातिप्रवंपंचितैः सविस्तरं प्र
तिपादितैः संपूर्णानाडिघाद्धिभिः किं फलं पयि विस्तारे अप्रपूर्णाश्च नाडि शुद्धगणशुद्ध्योर्निश्चितैर्षड्
शुद्धिभिः सस्वर्तमाने जन्मलग्न भवनाभ्यां व्ययाष्टमगे द्वादशाष्टमगतैर्लग्नवांशादि
भिः अयं भावः यदि लयो व्यते [ब]वरः किल प्रतिग्रहस्य ग्राहकः पात्रमात्रं ततो नास्य चांद्रं बलं
तदापरपूर्वरः अप्ताहनवांशादेदादित्याद्दिनाशुशुद्धिः नाडी यो निगणानां शुद्धस्य षड्जन्मलग्न
लग्न तोव्ययाष्ट लग्नांशादीनि विकिमर्थं प्रतिपाद्यं ता॥२॥ लाग्निकोनवलवः पुमंतकृ
स्वामिना यदि न पुत्रवीक्षितः संगमिं दिशति दीर्घनिद्रया पत्युरिंदुतनुकामगो ग्रहः॥३॥
किं वलाग्निक इति लाग्निको लग्ने भवो नवलवो नवांशो यदि स्वामिना निजाधिपेन नन्
ष्टक्तो वीक्षितो न स्यात् तदा पुमंतकं तं सोमरणं कुर्यात् तथा इंदुतनुभवो चंद्र लग्नाभ्यां
कामगः सप्तमस्थो ग्रहो यामित्रदोषाः पत्युर्दीर्घनिद्रया मरणेन संगमं दिशति ददाति
दिशापति सर्वतो॥३॥ चंद्रमस्युपयासरिच्युते वारुगोचरचरे परे रविकर्तुराषतिशुभे 1.
समंगु रूनिर्दिशपत्यमिवसौनकादयः॥४॥ तथा चंद्रमसि उपचयाद्धहैः परिच्युते
सति वलहीनेसति परे भौमादिभिः शास्त्रगोचरचरे। रविगोचरे शुभस्थानस्थितर

३३

२६

या

वि॰टी॰
३६

ण॰कन्यो धर्मार्थकामस्वामिना वरेण प्राप्तिबलं नाप्यते किंतु कन्यौघारा समाप्यते तर्हि विनाऽसम
मेयपद्मेंमद्दिष्याद्धिधेनुन्हेम्मि मदि बीघोटकादि दीयते तस्य तद्बलं चांद्रं बलं दिपूर्वे दत्ति त
घ्वसापितफले वरस्य समायातीत्यतिप्रसंगः अयथा यदि नरणपूर्विबलं न समाप्यते तर्हि लुवे
न्यायातर्हि दीयमानगवादेरपि चांद्रं बलं दिपातस्यापि कन्यावद्धेयद्वयवात॥ घा॥ इंदुरिंदु व
नानुगं फलं दंयच्छतीतिदयुवतिग्रहपतः तन्नुगामपि कथं खडग्राः खंडयत्ययमुख्यन्यप्रश
तिषु॥४॥ यो निःस्त्रीणां स्त्रीरविकिरणइतित दुक्तिमनबंधेचदूषयति। इंदुरिति। इंदुश्चंद्रः इंद
वदनानुगं फलं कांतामुखारफलं [ ]य चूति ददाति यतइंदुः युवतिग्रहस्त्री हेतत्सतस्मा
तद्धलं स्त्रीणांमेव ननु नराणांमिति चेन्न द्वयं चंद्रमाः प्रसूतिषु जन्मकालषु षडष्टगः सन्नाणा
पुरुषाणां च सन्न्याणां कथं खंडयति चंद्रस्य स्त्रीग्रहत्वात् तद्व्यमरिष्ट स्त्रीणामेव स्यान्न नराणां
दृष्यते तु न राणांमपीतिवरस्यापि चांद्रं बलं ग्राह्यमेवेत्यर्थः॥७॥ होरपापिहिमरश्मिराहतुः
पुंस्फलेषु सुफनफानफादिषु अज्ञिराजुः वदले पितारकं तारकापति वलेवलीयसी॥ या
च हारयेति होरपापि रविवर्ष्मिर्वादौरनफा चंद्राद्द्वितीयगैः सुनफा इत्यादिना तात कथा
स्त्रेण पुंफलेषु पुरुषयोगफलेषु शनफासुफनफादिषु चांद्रयोगेषु तथोनो [ ] विचं
कृत राजयोगादिषु फलदत्तया हिमरश्मिराहतः स्त्रीकृतोऽतो वरस्यापि चांद्रं बलमुचितमि
त्यर्थः अथ कृष्णपक्षे केचित्ताराबलमाहुः तद्द्वयमुपन्यस्यति अत्र रितिा बहुले कृष्णप

३६

पिकर्तुर्वरस्यापतिश्च मतु न्नरकालीनं श्च मस्त्रापति का लउ न्नर इत्यमरः स मं गुसं भं तेर्मी
विकुरं न्वि न पूपदिति यावत् स्मितयौ नकादयो मुनयो निर्दिष्टं कृति कपयेति उन्नं च
तैः नकुर्वीतास्तोगे वं दृद्रः स्थिते जन्मराशितः क्रूरग्रहयुते हत्वमं गलान्यरिवल्लन्य
पि॥७॥ एवमादि फलवादिनो नारीणामेवत्व बलमुक्तं तिकिं न ते भानुपर व्युपचवप
न्जन्मतो यन्मतो कृष्टं तदिष्ट मेव तः॥५॥ एवमिति नारीणामेव मादि फलवादि
नस्तो मुनयः किमिदं वं बलेन उक्तं तिवा इति किं पुरुषादित्वेवं घोषा फलादि वञ्चां
दृवलमपि ते स्वावपयं स्त्रीकार्यमिति भावः पुंसां रवि फलं ग्राह्यमिति तदुक्तिमुनी व
रोति भानुरपीति यन्मतो क्ति षुपदीय मतवच नेषु न जन्मतो वरजन्मराशेः सका
न्नानुरूप च योरा६॥११ भाव्य इत्युक्तं तन्नोऽस्माकमिष्ट मेव सम्मतमेव तथा चतथ
कं योनिः स्त्रीणां श्रिविर किरणश्च भानुश्च पुंसामिति अत्र पदुक्तं स्त्रीणामेवचं
द्रवलं तन्न राकृते यच्च पुंसां र विवलमित्युच्यते तदस्माकमपी ष्ट मतो वरस्य सौर
वलमिवांद्र वलकामपि ग्राह्यं वधान्वं द्रवलमुभयं हं मतमेवेति भावः॥५॥ नत्रिवर्गप
तिनामहे॥ च कन्यया कृषि व लमप्याप्त दीयते यदि गोमहा मदिव्यादि तद्धि
पिस्थात स्पत द्वलम्॥६॥ युक्तं यतर एवापि तद्देवदूषयति॥ नेति। त्रिवर्गपतिना हनरे

नष्टपतिय वार्द्धस्य प्रभावसन्निति पानुष्ना त्तमित्यव्ययं सहार्थे स्तमासाकं समं सहेत्यभिधाना
त्संयोगात् सहवसन्नित्यर्थः विपक्षे दोषमाह नालीति। एषष्ठं तत्रासा यदि नास्ति वन्न दाजनि
षु जन्मकालेषु तल्लता ते न चं द्रेणाकृता रिष्टं यो दृताकथं स्यात् अतो माया नपूपत्यपितुप्र
कोपाहीन नित्यपति गृहगति ते पूर्ल्यहमपीदं यद्यमायां सनपूय तदा तस्य तमसर्कं गृहस्य
णांकथं स्यादित्यर्थाद्यादि॥१०॥ वाष्णे मे निज पतौ कुटुंबनी दुर्वले पितदभीष्ट कार्य कृततता
रकापि प्रपिनो नुकूलता संभवे संवति पद्द पातिनी॥११॥ इति विवाहवृंदावने चंद्र
वलाध्यायः षष्ठतमः॥६॥ अथ सिद्धांतमाह पार्ष्ण इति। इदुर्वले पिस्वमार्तर समीपवर्त्ति
नि सति कुटुंबिनी तस्या नीतस्य मनुं यदभीष्टं वांछितं कार्यं तद्देवकरोति इति तत्पाप्या
न्नतस्य तिकूलं करोत्येव तारकापि आदिनक्षत्र दस्यानुतां संभवेसति पक्षपातिनी पक्षपातव
तीस्याच्चंद्रानुकूल्ये तारानुकूल्यमीचष्ट अतः कृष्णपक्षेपि चंद्रवलाय तारावलं तदुक्तं
चंद्रस्य सर्वदा बलमस्ति तेन तारावलं ग्राह्यमिति॥७॥ इति विवा॰ टीकायां चांद्रवलाध्यायः
षष्ठमः॥६॥ यद्वरा इति मिहरा न सा तु रित्याह तां इविद्या दुरुच्चकैः संहिता स्पृति सम्पन्नीव
सूत्य त्रत स्यथ विमायिनी श्रुतिं॥१॥ अथ चक्रे पि सानराड्गृहं मन्यं तेतदर्थं स्तवको प्रालंद
र्शयितुराइसत्ता ध्याय प्रारभ्यते तत्रादौ व संसेनं मार्गं मं प्रमाणयन दूषयति यदिति अन्तत्स्त्रेयो

वि॰टी॰
३५

दोषि तारकापतेश्चंद्रस्य वृत्ते सति तारकावलीयमीमत्रिर्मुनिः स्यात् कृष्णपक्षे विन तारकावली 8
यमीवितुं च द्रवलानुसारेण वचनमतः कृष्णपक्षे पि चंद्रबलाभावे सति तारावलं न प्रमाणम्
इति मुनेराशयः॥५॥ प्रोषिते विकलत्वं ...िप्रिये तो तितिल्लिः स्त्रिय मिषे व कार्यं ...
मु किंतु न पति प्रतीपतामन्यथा घटयितुं प्रदीयमी॥६॥ नतां तरदृष्ट्यितुं मुपन्यस्यति॥
प्रोषित इति। विकलत्वं ... शीरं यस्य सतस्मिन् प्रिये मतरि प्रोषिते प्रवासमुपगते सति तो
तितिल्लिर्मुनिः स्त्रियं कार्यमिति मिये ष... कृष्णे च द्रुस्याष्टिद्दीणा वा दन स्य त्यादिषु प्रो
षितलं च तस्यान्यास्तारा या तारा व वलंमनुस्व्य मिति भावः। तत दन्तुपत्यच्छूष्यति कस्तु तारका
का र्यमिति मन्तु किंतु माता राऽन्यथा प्रकारेण पति प्रतीपतां भर्त्रा मिथ्रता द्वेष रीतं घटितुं
न पटीयसी नतमर्थो अस्यैवपटुः पटीयसी। अतः कृष्णे चंद्रवला भावे सारावलं न ग्रा
ह्यमित्यर्थः॥७॥ क्रौर्यमिति वडले सकेवलैनैव न श्रयति तमासमावसनुं नास्ति चे षयदि
तत्र तत्र पंतत्क्ता तान्तुविरिष्टौ दृता॥१॥ अथ कृष्णपक्षे नाष्ट चंद्रा इत्युच्यते तत्र त्वा ...
पीमिति सर्वे द्रमाः वजले कृष्णपक्षे केवलं क्रौर्य मित्यर्थितं तं मोऽग्रा व्यातातं म ...
वतदंत मध्य पंकृष्णे च चंद्री गात नवात क्रूरता मेति दर्शयितु दृगो च रोस्ति मेत
अंत गमन सन्नेव न पति न मां क्रूर स्वभाव क्रौर्यमुद्दिश

३६

वि॰ही॰ अथ यात्रायां रविक्षेत्रे प्रमाणं तमः प्रसादान्नेष्टतीति। अस्य स्वराशेः दिक्पते। दिक्पाधिपते रवि यंत्रे सू
३६ तीदिक्प्रसिद्धा किंच ध्यान दान बलमिति फलाप्रयेभवति ध्यानं करालवदनं खड्गवर्त्तमाली
वरप्रद इत्यादि दानं गोमेदादि बलमपः पूजा कृष्णपुष्पाद्यपदस्य राद्याः॥ मिराराधितो राहु
रिष्टं फलं ददातीति इत्यतो राहुरस्तीति भावः। ननु पंथाऽन्येषां ग्रहाणां क्रांतिवृत्त मध्यादिग्ध
हिषु भ्रमणं सरित छद स्यकुतो नास्ति चेत् तु प्राह वे धूम चेति अथ स्वराशेः शामिन्तो घो
मण्डलं क्रांतिमण्डलं च तयोर्मिथः परस्परं संपात लक्षणं च तु ष्टयमित तदेव वे धूम स्थानं त
द्वलनेन राहोरपि चलनं सिद्धं तदेव च चंद्रस्य परस्पा तु स्थाने ग्रहस्य गणित प्रसिद्धं॥२॥ सो धका
रं च परवा स्व सन्नसीछायया विशति सोमं मण्डलं दीपिता परदलं दुमण्डलं छायया च स
तै॰७ तस्य रूपमण्डलं॥३॥ ननु दिग्द्यकाला वरणादि मेदान्न दृष्टादको राहुरिति ब्रुवंती तिग्रस
गणितं प्रत्यक्षं तद्विरुद्धा स्वस्त्यादयः संति तत्कथं समाधानं पतस्माद्दं सहति स राहुरंध
कारे च रति इति तत्पात स्वभा व वदनं ... छायया सह होम मण्डलं विशति ... छाद य
ति तथा दीपितं प्रकाशितम परदलं मुपरि भागो यस्य तच्चंद्र मण्डलं तस्य च्छायया पास स्स्व
मण्डलं विशति दर्शे किल चंद्रस्यो र्ध्वदलं प्रकाशमानमध्यस्त नमप्रकाशं मतो धकारस्वरूप
वच्चंद्र मण्डलाधोभाग छायया सहितोप्यंधकार रूपः स्वरूपमाच्छादयति अनेन गोलगति
तस्य स्वस्त्यादीनां च विरोधः परिहृतः तथा चोक्तं गोलाध्याये राहुः कुभामण्डलगः शशांकं
6 मित्यादि॥४॥ वृत्तपातं पतनमेव पातः इत्यादुरन्याकिल राहुरीदृश तेऽपि तत्र मं तथ

॥ राशिवृत्त
नरं स्रुतो मान्यैर्नैकाहौदूरे पूरसत्येवग्रहाणां नवाधिकं एतद्दृष्टगाणीते प्रसिद्धं ॥५॥ राशिवृत्त
३२ नरं स्रुतो मान्यैर्नैकाह्नौ दूरे पूरस्सत्येव ग्रहाणां नवाधिके एतद्दृग्गणीते प्रसिद्धं ॥५॥ राशिवृत्त नरं स्रुतो मान्यैर्नैकाह्नौ दूरे पूरसत्येव ग्रहाणां नवाधिके कैरपि सैकैर्नैकी
वसतिमस्सूर्यवद्भाव गोचरफलैर्न क्षीयते रिष्टभंगजननैकनायको हौरिकैरपि सैकैर्नैकी
ऋतितः ॥६॥ एवं ग्रहगणितेन राहुं प्रसाध्याधुनास्य हितानां पाकाभ्याम पितत्संद्भावं छात्राधि
पतिरा प्राप्तिः सर्वाशिरः सूर्यवद्भावगोचरफलैर्न क्षीयते यतो सो राशिवृत्तवसतिः राशिवृत्ते
पया कं पति वृत्तेच वसतिः स्थानं यस्य स तथा स्त्र यं कान्ति वृत्ते [illegible] स्तित था राहुरपि चंद्रपातत्वाद
वसत्यतो राहुभाव फलानि सूर्यसमान्येव ज्ञानि ततो राहुरर्क इवास्तीति भावः सराहुस्तथा रिष्ट
स्थभंगस्य जननेऽन्यैको नायकः मुख्यः केवैर्हौरिकैर्होरा जातक शास्त्रविदं ष्टितै हौरिकास्तैर्न
तु कीर्त्तितोऽपि सैवैरपीति तद्यथा राहुश्चतुष्टयस्थो मरणाय निर्दिष्टो भवति पापैरिति रिष्ट
जननेऽजवृषकर्कटलग्ने रक्षति राहुः समस्तपीडाभ्य इति रिष्टभंगे च राहुर्हेतुरुक्तो ॥ध
एवं ग्रहाणां स्वम पातत्तुल्यता नेति चंद्ररवि पर्वगर्भविंतः जातकादिषु यद्यपि मंदरा तत् किं सर्प्प
न फलम न्यराशितः ॥७॥ नन्वसौ किल चंद्र[illegible] स्यपात स्स्वयं ग्रहत्वं तदा भौमादिपातान चेत्॥
मपि कथं न तत्वमित्यलक्षाह ॥८॥ इति ॥ एवं चंद्रपातः कृष्ण [illegible] मवगानां भौमादीनां पे
पाता स्तत्तुल्यत्वं नेति नाप्नोति यतो यं चंद्ररव्योः पर्वणां ग्रहणां न तत्कर्त्तृत्वेन गर्वितो यतो ३२
॥

दशारथो कृतान वराहमिहिरो राहुस्तु नास्ति इति यद् उक्तं तस्य पवि माभिनी श्रुतिर्यद् इति कीदृक्उच्चकैर्स्तुवै
वक्रत्वयवसत्वेनाग्नेनक वप्राक् टिप्यकचतां उवं न्त्यविपूर्णस्तेऽवज्ञा नयको सौ कृतो ऽ वितोतो
वाद्रूपस्य संतथा उच्चै र्नर्त्तित मुक्तः सोपद्रो समिदं विशेषांग्र चास्मि न्विषये तस्य पंथा स्तस्य चः
रं कूपस्य ध्रुव यथा मन्द्रे रऽत्पय [illegible] स्य यः तविम प्याती तित यावरा हमत मार्गमतिका संहितामु
सस्त यश्च सहायाः सत्यस्याः सातयाश्रुतिवहति प्रसिद्धास्तीति यावत् राहुर्नास्तीति वराहोक्त श्रुति
स्मृति संहितागमविरुद्धमित्यर्थः वराहाणां याम्यावस्तु ऐरा राहुरित्यादिना ग्रहणां राहुर्निकारण
मित्य प्रत्ययादि [illegible] रुक्ताः संहितानि क्षावलोदि परतक्षितिमिस्स्नुदोमंडले यदि सलिले सद्इति स्त्रधा
निभयस्य प्रयापि पाटलकुसुमोपमो माद्युरित्यादयः स्म तय श्च सर्वे ऽम मिसमं ज्ञानं राहुग्र [illegible] स्तेनि स्था
करस्से व आमेक वर्णानां स्तुतकं गजेन्द्र पूर्न इत्यादयः श्रुतयश्च स्वर्भानुः आप्रुतो तमसाविध्यत् सूर्यं
चनघनमितिकिल लक्ष्यते राहो क्षिरमाभिच्छादयतिमा [illegible] न्नपाश्मावेवापारजनि रूपा या क्ष
नक्षत्रो दुराधर्षयति कर्षयति घ्नति विरश्मि विरचयति पञ्च्यामाय [illegible] यति दी प्रिमाच्छादयति
दीप्तिमाच्छादयति इत्यादयः ॥१॥ तत्सकोपाल ॥१॥ एवं कृतः पांडित्यमाचयतो राहुर्नास्तीति वचहौन
१० कृते किंतु ग्रहणांऽ स्तोकारणमिति अस्सस्व त्यादि विरोधोपि तेनैव परिहृतः यो मावस्तु रो राहु
रस्यस्वसू ब्रह्मणापुरा न्यः स्त्राप्यायनमुपरागदत्तहुतांशेन तु भविता तस्मिन्काले सोमैनैर्व्य
तेनोपचर [illegible] यते राहोऽप्रतो वरासे द्रष्टिः सम्प्रयोग ॥१॥ नैरुक्ती दिशि गमयम स्य दिकूपते दृष्यान
दानवल्लिभिः फलाप्रथ वपूमचारस्य प्राप्तिः प्रदिमे डलेक्रांति मंडलमिष्यपतु स्पर्श मा ॥२॥

पातवदिति। चूतितगोस्तु पातवत्फलदं मलं कुनगतिवक्षेन यथापातस्यागतिवलेन फलद
३८ त्वमेवं पातस्यापि गतिसद्भावात्फलदत्वं न बाधते नन्वेवं तस्यापि ग्रहत्वापत्त्या दृष्टाग्रहीत्वा पा
वि॰टी॰ तद् इति न्त्याह। आस्त्रिलितात दुच्चं फलदमस्तु किंतु विरंचिना ग्रहाणामग्रसपदे ग्रस्तपतितो न भनि
विक्षिप्तमतो न तस्य ग्रहत्वमिति भावः॥७॥ किंच गोलगणितानि यन्महीमध्यके द्रुमधधिकृत्य
तेनिरंतरतः क्षोभिनमीद्रुते स्फुटं त्युच्चहेतुमपि पातवत्तीनि॥९॥ वृत्तवशाभावेनोच्चस्य
ग्रहत्वं निरस्य बाल्ययुक्त्यापि तद्दूषयति। किं चेति। किं च युक्तं तरमतिं गोलगणितानि कादी
वृत्तादीनि महीमध्ये वा द्रुमहीमध्ये वृत्तमध्यं वृत्तस्य मध्यं। किलकेद्रमनुक्तमिति सिद्धा
तालैः तदधिकृत्य प्राप्य न्यस्यत्वात्तेनिरेवि रचितानि कर्मकान्तैरिक्तं वपतः सर्वेषां कक्षाव
त्रनाडीवृत्तानां मध्ये भूगर्भ एव तस्मिन्भूगर्भे स्थिता नरः पातस्य वर्त्मनि मार्गे स्थितस्य
दृष्ट्रापि नेच्युच्च हेतुमीक्षते पश्यति। अपिरेवार्थे विगतउच्चहेतुर्यस्मात्सो नतस्य उच्चस्य हेतुवि
नापीत्यर्थः। एतदुक्तं भवति। फलमंगुष्यावक्षावृत्तस्य भूगर्भे मध्यं प्रति वृत्तस्य मध्यं भू
गर्भादन्यपातद्भ्यातरं ते मध्यमचंद्रस्तदुक्तं च तन्मध्ये चंद्रकेंद्रवशात्पातनुस्फुटचंद्रदृ
तत्रैव तत्पातप्रउक्तं च चंद्रस्यकक्षामध्यमेव पात इति श्रुतोभूगर्भस्थिताद्दृष्टा कक्षावृत्तेःस्फु
स्फुटं चंद्रं पश्यति तत्रैव तत्पातश्रातस्तयोरेकवृत्तचारित्वाच्चंद्रवपानतत्पातस्यापि फल
दावत्तत्वेन तदुच्चस्य प्रतउक्तं व्युच्चहेतुमिति एतद्दृष्टकृतात्केजनानाव्यामोहनमात्रं वास्तवं नेव
तत्रा तथाहि यद्यपिप्रतिवृत्तस्य नीचोच्चवृत्तस्य वा पदुच्चस्थानं तदेवोच्चमिति तथाप्युच्चहे ३८

१४

पतोस्य संबंधिने वरविचंद्रो ग्रासमाप्नोति। नहि तत्रैषां ग्रहतासावन्यपात संभवेनेतीत्यर्थः॥ किं
च यथा जातकादिषु जातकसंहिता स्वरशास्त्रयामलादिषु केतुर्मंदिरश्चापि शुभोलग्नतो
भिन्नं फलं न तथा भौमादिरपि तः फलमादि पर्यपते तत्रापि ध्यानस्यापि भ्रम्य शुद्रापो
विशेषस्तथान्यपातेभ्यश्च द्रुपाते पीति॥ ७॥ नन्वत्र पातमपरं स्वपातं तो राहुरेतिसमया स्वयं त
व: मंदिरं वदपि तस्य तद्गत स्वस्य पतेनागति दिव्यारिए वत॥ ८॥ प्रथमसंपाते राहुस्थिति मुक्त्वा
पि द्वितीये तामासावृत्तेति। चंद्रस्य शास्वृत्तक्रांति वृत्तयोः संपात एव चंद्रपात इति तत्र राहुस्थान मुक्त्वा
तस्मात्तु षड्भांतरे द्वितीय संपात स्तेन परं पातवृत्तपात राहुरेति गच्छति तत्राप्यस्तीति सः लो
केतुरित्युच्यते कस्मात्तत्र यं भुवो ब्रह्मणः समया द्वरस्य पञ्चके तात समपासम पावी रकाल
सिद्धांत संविदइत्यमरः संपात द्वयस्यापि समी पगया शुद्धा केपी ग्रहणसंभवः ग्रतोवृत्त
वशात्तद्विकेपि राहोरवस्थिति रामेगमसिद्धांतस्य राहोस्तदपि द्वितीय संपात लक्षणं
मंदिरं वा सस्थाने मतोऽगतिद्वियारिए वत महोल्का द्याका धाजो सातवत त्यज्यते शुभकामैः
कथ्यते यतो [illegible] वाले विधुद्रनुचक्रो।। पि न्नस्य सरसोः भ्रौ मे राहु रवरं केतुरित्युक्तं तत [illegible] एकं
एव क्षारीमदं धास्ते तमो दृढकेतु संज्ञमिति॥ ८॥ पातव इति वर्षेन पूर्वसागो स्वच्छमतु सुफल
दै[illegible]कीलेति चेत ग्रस्तु किंतु न क्षितन्निवेषितं राहुपर्व [illegible] स्तपदे चि रंचिना॥ ९॥ नन्वष
पाष[illegible]गापातत त्यतामित्यादिना सर्वग्रह मध्ये फलदाल त या चंद्रस्य मुखाला तसात
स्यापि फलप्रदलं साधितं यद्येवं तदा तदुच्च स्यापितं किं न स्वादित्याशंका मनूद्य परिहर॥ पि

३९ टि॰ टी॰

[illegible]

ग्र प्रा[illegible] वं प्रयुंजते घटकपालवत तथा चोक्तं कुमुदिनी पति पातो राहु [illegible] मासुरिह
केपितमेवेति कृतोयं पात एव राहुरिति सौमरौमकादीनामुक्तौ वृत्तसंपात एव राहुरि
त्यर्थः॥ १२॥ ग्रर्कमर्कत कुतायं नु गतो किं न पतति यदि तस्य एकमवेत कल्पना तदिप मु
च्च मुच्चरनकोपि [illegible] फलं नव ग्रलं॥ १३॥ न नु भवतु पात एव राहुरुच्चस्य फलदातृ ताभा
वे कि मा पातं तत्र व्युच्चमिति कारणमुपन्यस्तं तदपि विचार्यमाणमसिद्धिग्र्धमित्याशंकाम
नसिध्य हा तन्निरासस्य तत्र मादाग्रर्कमिति। तदुच्चं यदि पश्य मवेत स्वरूदातस्त
त्वं तमवेत तर्हि सौमरौमकादयो कीर्कतकुतायाणां शनिमौमगुरूणां गतानी प्राच्यं ता
किं न पतितद्वित्के त्यौमित्रमुच्चं मंदफलादिसाधय उक्तं च गोलाध्याये यस्मात्प्रदेशात् प्र तु॰
ति मंडलस्यादूरे भुव [illegible] तस्य कृतो भ्रसंज्ञा सोपि प्रवेशाश्चलतीति तस्मात्स्वकल्पिता
तुंगातिग्रहस्तस्मिति न न्यच्चस्य व पातस्यापि प्रकार साधनायक [illegible] कल्पना मात्रं वं किं न
स्यादित्य तस्मादुच्चं मिहिरो पितंस्यापितं फलं यस्मिंस्तादृशमुच्चं मुच्चरनकोपि नश्च
तः प्राच्चस्येव फलदातृ त्वाभावे ग्रागमभाव एव कारणं चेत्किमि [illegible] यता प्रवंचिते न प्रथमे
मेवागमभावः कारणं वक्तव्य मिति॥ १३॥ राहोर्नीतो [illegible] राचिव वांधिव [illegible] स्यं सर्व व्योमगा
नात धी श्रो यस्य मायावुष्यवंतोपि नष्टि क्वास्ति तस्य स्वामिता या विनष्टिं॥ १४॥ नन्वपा

३९ टि॰

तुविनाकस्मादनं स्फुटं चेद्दृक्पूर्वनकथं स्यात् । स्फुटं चेद्ग्रहस्य कारणमुत्तंभवत्येव उक्तं च सिद्धान्ते
ग्रहरूपपरूपा कालस्य मूर्तयो भावमाश्रिताः शीघ्रमंदोच्चपाताख्या ग्रहाणां गतिहेतवः इ
त्यादिग्रंतावुच्चहेतुमिति यदुक्तं तन्न चतुरस्रमिति प्रतिभाति अतएव युक्तं तरं वक्ष्यति
अर्कमर्केजेत्यादि ॥१॥ अत्र चपेन विकलादलाह्लुमपद्गृयांति फलमस्तु किं ततः तावद्देवफ
लगौरवं गतिर्यावतीत्यधिकफलः कलानिधिः ॥११॥ अत्र ग[illegible]तिवशादिति पदुक्तं तदुप
पादयन्नुमातानां फलदातृत्वाभावं प्रतिपादयंश्च ग्रहस्य फलगौरवे हेतुमाह यता अत्र चेति अत्र
चमोमादीनां पाता विकलादलस्याहमपि अहर्दिवसेन यांति न चलंति तेभ्यः फलं किम
स्तु पितुमातृ न हित न ते वचैपि कलामात्रं चलंति अतो यावती गतिस्तावद्देवफलगौरवमि
ति हेतोः कलानिधिश्चन्द्रः सर्वग्रहेभ्योधिकफलः अधिकफलदः अन्यग्रहाणां गतिय
गपिच्च ग्रगतिसाम्यं न स्यादतो सर्वाधिकफलासौ चंद्र इति भावः तथाचोक्तं ॥ पाकतन्युग्मसा
मवैराकतः पापिलांपकनः ततोधितरश्च दृस्सम्मा चंद्रपरीदेये ॥११॥ किंच गोल
त्ति तेनतिदनुजः सोमरकमकमपादपोपिच्चपर्यये ॥ ननु राहुपात योर्नान्निविदधुव
रेवतां चिकाः ॥१२॥ संपातस्येन मजुलेप्रमाणांतरमाहा किंचेति। किंच प्रमाणांतरं प्रदर्शयते
सिद्धनुजेवृहस्पृपूः मामः रोमकोमुनिः मयोमयासुरः आदिपूर्वजनपिता मदविधिणादीनां ग्र
हाणां न्यवेशापिते ता चिकोः पूलास्त्रप्रणेतारः राहुपात योर्नाम्नि पयोपोविदधुः पातपयोर्गसा

वि॰टी॰ उदयमेति यदादिवि तमस्संचरति केतुरपि प्रतिनासरं भवति न ग्रह एव गतिं विना जगति कर्मवि
७॰ पाकविधाविदः ॥१६॥ एवं राहोर्ग्रहत्वादिकं संस्थाप्य अथ तन्यैव युक्त्या केतोरपि ग्रहत्वमाह उद
यमिति। यदा दिव्याकाशे तमसो रत्नस्य राहोः परं पश्चिमभागमुदयमेति तदा केतुरपि प्रतिवास
रं चरतीति स्यात् एतदुक्तं भवति वृत्तपातमपरमित्यादिना राहोः षड्भांतरे यो द्वितीयः पातस्त
दपितस्य गन्हं केतुरिति प्रतिपादितं ततस्सन्निधावपि यद्ग्रहणं तदपि पूर्णं गच्छन्ति अतः केतोर
पि गतिः सिद्धा ततस्तेपि ग्रहत्वं फलदातृत्वं च साधितं भवतीति गतिं विना ग्रह एव न भवति क
थं तेन गतिरुद्धजनेककर्मविपाकं च दावदः कर्मणो विपाकसंवदतीति कर्मपाकावदाः वेदः
पंचादित्वादयश्च चरिवल्लिपत्रिवदीनां वाद्भिल माच्छन्यादिस्पतिद्भिलमप्यासस्याहं च यस्यमा
तिरस्ति स ग्रहो भवति अतोसौ पूर्वकर्मविपाकजनितशुभाशुभस्यास्य च को भवेत् तस्मात्केतोर
पि ग्रहत्वं फलदत्वं चासिद्धम् ॥१६॥ परिस्फुरंस्तु परागस्य परागतेतमउपप्लवः सकिंग्रहः व
इति मणित्यवचांसि विवृण्वता मतं मतज्ञ तनोजमहीभृता ॥१७॥ ननु ग्रहणेतमएव प्र
त्यक्षं दृश्यते स कथं ग्रहो न वदितिपरमताशंकामोजराजे नदूषितं त्याह परिस्फुरं
स्तु परागपरागतमिति। उपरागो ग्रहणे परागतं प्राप्तं तम उपप्लवो रिपुर्भवेति परिहरंति
त्यजंति स किं ग्रहः स ग्रह एव न भवतीति तथापि चंद्रार्के ग्रहयोर्ग्रहणे स्वाभाविकदीप्तिप्रव
बोधकं प्रत्यक्षं पश्चमो दृश्यते तत्रउत्पातएव प्रवृत्ते मन्यत्व मस्तात् इत्युक्तत्वात् परिवर्षा
दिवत् प्रतिमन्तमउत्पातएवेति परिहरंत्याचार्या इति यन्मतं तत् मर्णीवचांसि विव ७॰

तुविनाकथ्नावन्ने स्फुटं चेद्दृक्कर्म नेकथं स्यात्। स्फुटं चेद्ग्रहस्य कांश। तन्मुखं भवत्येव उक्तं च सिद्धांते
ग्रहग्रहपस्तु पाकालस्यमन्नैयाभावमाश्रिताः शीघ्रमंदोच्चपातस्य आग्रहाणां गतिहेतवः
त्वादिमूर्ताश्च्युच्चहेतुमिति यदुक्तं तन्न चतुरस्रमिति प्रतिभाति अतावत्युक्तं तरं वक्ष्यति
अर्के मकेजेत्यादि॥१०॥ अत्र येन विकलादलाह्ममप्याद्रियाति फलमस्तु किं ततस्तावद्देव फ
लगौरवं गति यावती त्यधिकफलः कलानिधिः॥११॥ अत्रग[illegible]तिवक्षादिति प्रयुक्तं तदुप
पादयन्नुमातानां फलदातृत्वाभावं प्रतिपादयन्नुद्गृह्य फलगौरवे हेतुयति। अत्र चेति। अत्र
यमोमादीनां पाताविकलादलस्याह्यमपि अद्रिदिवसेन यातिन चलंतिते भ्यः फलं किम
स्त्वपितु मानन्नदिते वधिकलामाचें चलंति अतायावती गतिस्तावदेव फलगौरवमि
ति हेतोः कलानिधिश्चंद्रः सर्वेग्रहेभ्योधिकफलोऽधिकफलदः अन्यग्रहाणां गतिय
गपिच्च द्गतिसाम्यं न स्यादतो सर्वाधिकफलासौ चंद्रः इतिभावः तथाचोक्तं। पाकतस्य ग्रहाः
सर्वे पाकतः पाश्रिलांच्छनः ततोऽधिकतरश्चंद्रस्यासान्नेचं द्रपरिध्येयेतु॥१२॥ किंच गोलग्रा
त्रितन्नतिष्टन्जः सोमरो[illegible]मकमपादपोपिच्च पर्यये॥ ननु राहुपातयोर्नाम्निविदधृते
रेवतोचिकाः॥१२॥ सपातस्येन[illegible]अल्पप्रमाणांतरमासा। किंचेति। किंच प्रमाणांतरं प्रदर्शयते
सिद्धन्तोब्रह्मपूः सोमः रोमकोमुनिः मयोमयासुरः आदिपूजनपितामहवशिष्ठादीनां ग्र
सिद्धान्तेष्वेते ततोधिकाः पुष्पाप्रणेतारः राहुपातयोर्नाम्निपयोपि विद्धः वातपयोगस

वि॰टी॰ ४
उदयमेति यदादिवितमस्यंचरतिकेतुरपि प्रतिवामस्य भवतिन ग्रह एव गतिं विनान गतिकर्मवि
पाकविधाविदः॥१४॥ एवं गोहो[illegible]दिकं संख्या[illegible]नैव युक्तं यतो केतोरपि ग्रहत्वमादाउद
यमिति। यदादिव्याकोपूतस्य रंतस्य राशेः परं पश्चिममागउदयमेति तदाकेतुरपि प्रतिवाम
रंचरतीति स्यात। एतदुक्तं भवति वृत्तपातमपरमित्यादिनायाहोर्षष्ठेतरे यो द्वितीयः पातस्त
दपि तस्य गच्छं केतुरिति प्रतिपादितं तत्सन्निधावपि यद्ग्रहाणां तदपि पूर्वगच्छंलति अतः केतोर
पि गतिः सिद्धातत्तत्वेपि ग्रहत्वं फलदातृत्वं च साधितं भवतीति गतिं विना ग्रह एव न भवतिक
पंचतोत गति[illegible]जनेककर्मविपाकवदावदः कर्माणि विपाकं संवदतीति कर्मपाकावदावद
पंचादित्वाद्धच्च चरिवलिपतिवदीनां वाद्विलमाचाम्यां[illegible]मभ्यासस्याहेच पस्यग
ति रस्ति तद्ग्रहो भवति अतो सोपूर्वकर्मविपाकजनितशुभाशुभस्यास्य च को भवेन्नस्मात्केतोर
पि ग्रहत्वं फलदत्वं चासिद्धम्॥१४॥ परिग्रहं तु परागप[illegible]परागतेत तमउपप्लवते सकिंग्रह
इति मणित्यव[illegible]सि विवृण्वता मतमतं[illegible]तभोज महीसुता॥१२॥ ननुग्रहणे तम एव प्र
यद्वं दृश्यते सकथं[illegible]वेदितिपरमताशंका भोजराजेनदूषि[illegible]तेत्यादा परिहरं
तु परागपरागतमिति। उपरागो ग्रहणं परागतं प्राप्तं तमउपप्लवोरिति मेवेति परिहरंति
त्यजंति सकिंग्रहः समूहस्यावनभवतीति तथापिचं द्रार्क[illegible]ग्रहयोर्ग्रहणं स्वाभाविक दीप्ते रव
बोधकं प्रत्यक्षं पन्नमोदृश्यते तन्न उत्पातएव प्रकृते रन्यत्वमनुमातद्व्यत्वात् परि वेषा
दिवत् प्रत स्वतमउसातएवेति परि[illegible]हरं त्याचायाइति यन्मतं तन्न मणिविवासिविव

वि॰टी॰
४१

द्दृष्ट्वतदा मरीमित्यादिना संहिता पुराणादिषूत्तरायणं दिनं दक्षिणायनं रात्रिरित्यागमस्याव
रोधादिदं तासुरनावाहितमपि द्युसत्त्वं लया पथास्वीकृतं तथास्मा[illegible]भिरप्येकमिदमवासन्नमा
गमविरोधमपा[illegible]दंगीकृतमितिभावः॥१८॥ सिद्धांतपक्षेतु परं दिनार्द्धं निष्ठानिष्ठार्द्ध
स्नतो दिनश्रीः एवं पुराणे गणिते चासम्यमकीयनाभ्यां सदसत्फले शु॥१८॥ अत्र[illegible]पानयो
विरोधपरिहारमाहासिद्धांतस्याप मानायः दिनार्द्धांतरं निष्ठानिष्ठार्द्धांत दिनमेवं सत्यकी
पनाभ्यामहकाष्ठात्सदसत्फले शु पुराणे गणिते च साम्यं स्यात् इदमाकूतं गणिते किल मे
कर संक्रमे रात्र्यर्द्धं तस्मं दिनोन्मुखत्वाद्दिनमुच्यते एवं कर्कसंक्रमो दिनार्द्धं तस्मरात्र
त्र्युन्मुखत्वाद्रात्रिरेवेति तत्राच सिद्धांते विरोधपरिहारः दिनं सुराणामयनं पुदुत्तर
निष्ठेतिततत्संहितिकैः प्रकीर्तितं दिनोन्मुखेकं दिनमेवतन्मतं मिथ्यात्वथा तत्फलकीर्ति
मायतच्छ्दिति॥१९॥ कर्कगतेर्के हि सुरापराह्नः कालः पुनः रात्रिवदासुरस्य नक्रं गते[illegible]चाप
रराच्च मेषामेतत्फलं वासरवत्सुमंति॥२०॥ अथैतदेव स्पष्टयति [illegible]व्या[illegible]रव्यातप्रायमे
तत् हि पतोर्के कर्कं गते सति सुराणां देवानामपराह्नः अह्नोपरमपराह्नः दिनांतरा
द्ध्व्यस्य फलं तु पुनः रात्रिवदासुः मकरे गतेर्के सत्येषां देवानामपराह्नः [illegible]रात्रेम
परमपरा[illegible]रात्रः अत्रसः सर्वैकायप्रोत्य च रात्री सासाः पुंसीति पुंत्वं[illegible] तस्य रात्रस्या
स्वरं वासरवत्सुमंति संहिताकारादयः॥२०॥ अथ त[illegible]कैश्चिद्दूषणमीप्सया प्राक्[illegible]काप ४१

णपतामणिरिव वाक्यानां विवर्णीकुर्वताभोजमलक्षीमुत्तामोजराजेनात्तद्यतांक्षिप्यततद्दृश्तन्न्कय 20
कर्मणिलिङ् एतन्मतं मणिरिव वाक्य विवरणे भोजराजेन निर्मितं कृतमित्यर्थः त[...]द्ये उस्मातेदि
गणितान्नोलभ्यते गृहलणादिहि सम्यगुपलभ्यते तानोस्मातः उस्मातोदिति वेदपाधिगुणेषपत्र कुत्रचन
दृश्यते चंद्रग्रहणं सर्वैर्देवैर्गा[...]दकृतं ग्रहणं स्यादागोपाबलंगनादि सिद्धमिदं मितिव
लेगु प्र: अन्यापृथिवि पुरस्ताद् कथुक्ता यत्‌दत्यादि धूमाणात्तन्मतं भोजराजेन निर्मितं कृतमिति
भावः ॥१२॥ अथापयसौ केवलवासनायां नायाति सिद्धिं तदपि पृष्ठेनः अवासनं कुं नहर
युराचमकी यनाभ्यां भवते व भेजे ॥१८॥ नन्वाग[...]म पृमाणेन राहोःस्थितिर्विरस्तैव प
रंतुदिग्देशकालावरणादि न देगोलवासनायां सिद्धिर्नोस्तीति तत्राह अथापीति ॥ पद्यं से
राहुः केवलायामेकस्यामेव गोलवासनायां सिद्धिं नायाति यदपि नोऽस्माकं पृर्वमस्तु
गोलवासनया सिद्धिस्तथापि विरोद्धुं मस्येव कं पंक्तुणु ...कीयनाभ्यां सू[...]यास्यात्तमदक्षि
णायनाभ्यां सुराणां देवानां युराचमवासनं वासनावा द्वे भवतो लैयेव भेजे किंतु किं न स्वी
कृतमेवापितु स्वीकृतमेव युराद्यत्यव्ययेदिनवाचकमिति क्षीरस्वाम्यादयः अर्थ भावः
मेषाद्यानां देवानां नाडिकामंडलं क्षितिजं तस्मादुपरिस्थितेनाक्रांतिवृत्ते मेषादयः षड्राशयो ह
श्यतः तुलादयः षडधस्थिता[...]प्रदृश्याद्युतो मेषादिस्थितेर्के देवानां दिनं तुलादिषड्
स्थितेर्के सावित्रिरिति युराचं गोलवासनासिद्धिं प्राप्नोरपूर्वं मस्तु तत्र यमुत्तरं ह्ययनमासुर

णांतरमाह तदिति तद्युतावित्युक्तितत[...]स्मानततादि[...]ताः सराहुर्वद्धल एव परैरन्यस्त 21
भिः किं अन्यैर्हेतवलिप्ततु तमेव हेतुमाह रुधिरेति रुधिरबिंदुवपुर्यपात यायेतामसकी
लकके अतवो विलसंतिते स्वचितराहुसमर्पणन हेतवं तस्यरुधिरस्वविंदवोयस्मिंस्त[...]
रुधिरबिंदुतत्सतदपुष्टतत्पावपुःप्पारीरं तामसकीलकाख्यायकेतवस्तेराहुस्तुतोद्ध
स्तत्तमतस्तैरर्पितानां[...]दूरत्तीत्यर्थः तदुक्तं वाराहसंहितायां सुततनलानुरूपाश्चिचूलता
राहुकृताः तमसाः पष्टिः ना[...]तामसकीलकाख्या संस्थिताः पापाश्चिपाधिका अग्निरात
स्तितालमर्कवत्कोत्तममिति ॥२२॥ यः पर्वगस्तस्यगतिर्नदृष्टा सैवागमस्तैव महत्तमाणां विलो
मगामी विधुपात एव तस्मात्कृतो राहुरिति प्रतीतः ॥२३॥ इति राहुसंज्ञाध्यायः ॥८॥ राहोर्गु
हत्वं प्रागुक्तं प्रमाणेन मन्यंते ग्रहणे ६०५ पते यइति यः पर्वगो ग्रहणगो राहुस्तस्य गतिः स्याद्
न्नेह एव किं वनुमानेन गृहणाद्वंदगणवेत्यादिना तो गतिरस्मीत्यनुमानसिद्धसैव
गतिर्महत्तमसत्तमानां हि यतः एव विधुपातो राहु विलोमगामी सदा वक्राचारी अतोसौ प
पासोमार्कौ सदानुलोमगामिनी न चैवायं सदा विलोमगामीति तथा च भूपालः राहुर्वे
[...]तू सदा वक्रौ पृथिवीगौ चंद्रभास्करावितितस्मात्कृतो राहुरिति प्रतीतः प्रत्ययं प्राप्तः एव
तद्वाक्यं ग्रंथकृतो न भवतीति प्रतिभाति प्रतिदिनखचर इत्यादिना पोनरुक्त्यापत्तेः तदितिवि
चतद्रत्येनेनाध्यायसमाप्तिप्रतीते ॥२३॥ इति विवाहवृंदावनटीकायां राहुसंज्ञाध्यायः नवमः 82

तमसङ्क्रीत्वमा इति ख्याता गोविन्दभाष्ये ॥ ६
पंपांकेनतंकां (पाक)

म

लिके वेधविधिनिषेधः मासोन्य एवं निर्णीतादौ पित्र्ये निशाद्वैसति पूर्णीमास्यां मासा शास्त्रे स्पैव दाठ्या यह
एतन्माह। अत एवेति। किलेत्यनेन तर्कः। अत एव दोतो दर्शमीषु पित्र्याक पूर्वे कापालिको वेधविधि निषेधः नि
शाद्वैदिनाद्विपर्यतं प्राक्कपाले दिनाद्वौ न्निप्राह्र पर्यंतं पश्चिमेन कपालं शास्त्रगणिते प्रसिद्धं तयोः
कपालयोर्भवः कापालिकः अयं भावः दर्शामीपौर्णमासं युक्तौ यदि स्याद सूर्योदय वेदनं वै तेन कर्त्त
व्यं तद्दिने कादशी पूर्वतमिलादि वाक्येन सूर्योदये दशम्याः विद्धैकादशी यथा वेदनं वै त्यजेत त
थैवैकादश्यां न्निवादित्यं संप्रदायिनिरन्द्रुरा वेदे प्राम्याविद्धैकादशी त्यज्यते अर्द्धरात्रादुपरि
च दिनप्राप्तिः तद्वाक्यं च अर्द्धरात्रे पिकेषांचिद्दशमी वेधः इष्यते इति अत एव धर्मशास्त्रे प्यापयोरा
त्रैवादिवेऽर्द्धरात्रापरिके चिद्दुत्तरदिनमिच्छंति अत एव विष्णुगारकश्चैव व्यतीपातश्च वेधतः
प्रत्ययतिं तन्मनहंत्वं मध्याह्नापरतंप्रभमित्या वाक्यानाम वकाशः अपि च मासोन्य इति एव
मतनेव सेतुना पौर्णमास्यां पित्र्ये निशाद्वै सतिनियमवत दानादावन्यो मासः स्यात पित्
णामिदं पित्र्यं पितुर्यं तन्नियमान्नानु मास्यं प्राक्दधिव्यागादयः व्रतानि कार्याणि कदव तादीनि तेषां
मारंभः पूर्वे मासस्य पूर्णिमाणी मारभ्यैव पश्चात्तत्र पितॄणां निशाद्वैत याति चंद्रस्याद्वैमा
गवसंति पितरः स्वमस्तके परिदृष्टं सूर्ये पश्यंति अत तस्मा[illegible]दिनाद्वैतावत्पूर्णिमासांस्य
स्याधःस्थितत्वादर्द्धरात्रः कृष्णपक्षाद्वै सूर्योदयः शु[illegible]पक्षाद्वै अस्तमय इति पित्र्यमासस्य
वामनपादे सिद्धं तेषु प्रसिद्धिः॥२१॥ तद्दिति विद्यतावसा[illegible]पारं रुधिरविंदुर्वे पुर्विलसे
तियतद्दस्ताम सर्विल कौतेतवः संगा[illegible]द समर्थन हेतवः॥२२॥ अथ परा द्रुसद्भावे प्रमा

कृत्वा लग्नादर्कवद्धात्रिखंडं भयोर्यद्दैत्तो दृष्टी भिर्विलग्नं चक्राद्धीने ते च तत्कालमेवं ताप
जातामस्तमध्याख्य लग्ने॥१॥ अथ षड्वर्गादिफलानि विवक्षुस्तावत्तन्वादिभावानयनं
जातकशास्त्रे यमर्थं त्रैवसे कार्यार्थं माह। कृत्वेति। प्राग्लिनी नवकं लग्नाद्र्कवद्गात्रि
खंडं कृत्वात स्वघटीभिर्भूयः पुनर्व्यर्द्ध लिकोदयैर्ल[illegible]ग्नं कार्यं लग्नमेव स्वर्यं प्रकल्प्य
अयनांशानात् दत्वा च रमानी य[illegible]रात्रिदलं कार्यं तन्मिष्टकालं प्रकल्प्य तस्मायनांश
लग्नान्हेकोदये भोग्यादिकं कृत्वा लग्नकार्यमिति। अर्थाच्चतुर्थलग्नं स्यात् दले लग्नेन च
क्रार्द्धेनेष्ठ राशिषु नेकार्यं एवं ते तत्कालमस्तमध्यलग्ने जायेयातामुसंन्नेभवतः॥१॥
लग्नं तुर्यातुर्यमस्ताद्विशोध्य मध्यादस्तं मध्यमेवं द्वीविलग्नात् षष्ठ्यंशयाने द्विधि
राद्येष्वद्याद्वंभावाः संधिरेतद्दलैक्यम्॥२॥ किंच लग्नमिति। लग्नादीनक्रमेणातुर्य
दितोविशोध्य शेषचतुर्णामपि पृथक्पृथक् षष्ठ्यंशयाना[illegible]पूर्लग्नादिषु द्विद्विवारं द
द्यात्। एवं भावाः स्युः [illegible] यथा लग्नं चतुर्थाद्विशोध्य तत षष्ठ्यंशं लग्ने दत्वा द्वितीयभावो भ
वेत् पुनरपि तमेव षष्ठ्यंशं तस्मिन्नू द्वितीयभावे दत्वात तीयभावो भवेत् एवं चतुर्थं सप्तमाद्विशो
ध्य षष्ठ्यंशं तुर्ये द्विर्दत्वा पंचमषष्ठौ भवतः एवमष्टमनवमादयः मध्यं दशमं एवं द्वीविलग्नं
तनुभवनं तयोर्द्दलैक्यं संधि तद्यथा व्ययलग्नयोरैक्यदलं तन्मध्यगः संधिः स्या

वि॰टी॰ २४

४३ तएवंलग्नद्वितीयोद्धितृतीयोरित्यादि॥२॥ संधौ रवेटो निष्फलो भावेव भागे तुल्यः स्याद्भाव
पंक्तिं यन्त्रिं संधे स्त्वनाधिकमा [illegible] प्रागते च्य भावाधीनं संदधाति स्वपाकं॥३॥ अथ गृह फ
लानां भावकल्पना वपा त्वा रत मयमाह॥ संधावितिा संधौ स्थितो रवेटो निष्फलः [illegible] भफलो
प्यप्युर्भो पालो पिन भावमाो तुल्यः खेटः सम्यक् पूर्णं भावपंक्तिं भावफलं यन्त्रि दता
ति संधेः स्वकाग्रादूनाधिकं माप्राग्रहगता गाम्भि भावजं फलं संदधाति संधेः स्तनो ग्रहो गत
भावजं मधिस्वे च्य भावजं फलं ददातीत्यर्थः तत्फलं पादार्द्धं वेतिने राप्नुतकल्प्य मा॥३॥ नागीका
रो भावजानां गुणानां तद्दोषाणां तत्तत्स्यागतेव भावव्यन्तयावष्ट मनं गतो वित्याद्या लग्ना
त्प्रमःस्मृतिः॥६॥ एवंलग्नकुंडली भावकुंडली वधा नस्थानभेदं सति फलभेदा न्न
यमाहा नांगीकार इति भावजानां भावकल्पनया जातानां गुणानां न स्वीकारः तद्दोषाणां भा
वजदोषाणां तत्वतः स्मा कल्पनत्यागतावं अथ प्रथम स्पोदद्दाणां भावेति सप्तमप्रथमोऽस्वा
म॥ यत्त्वसत्यर्थः भावव्यक्तौ भावकुंडल्या मष्टेलग्ने गतो विलग्नात्प्रमश्चेन्याद्यः सूर्यो द्विसप्तमे
दुष्टोष्टमे [illegible] भइति स्वाभावके न प्रमः स भावतोष्टमोपि न शुभः॥७॥ अथ प्रत्यारव्ययः पा॥ [illegible]
द्विकोपीह दोषः स [illegible] म्य स्याप्रापीयोगुणः सोनुगम्यः यस्माद्धौ गृहभावाधिकः स
न्न स्पाद्वृत्ये भा [illegible] गवः पंच मो वि॥५॥ अथ यत्र [illegible] तिकं द्वितीयोदासहस्र एामाह॥ प्रत्य
४३

---

४२८ क्रमेणाः पृथक् स्वोदयहतास्त्रिंशाद्भक्ताः पलादिः कालः स्यात्तद्युयोद्धको भोग्य प्रतयादितनोर्भु
क्तभागा लग्नोदयेगुणिता स्त्रिंशाद्भक्ताः पलादि भुक्तः स्यात्ताव मर्कस्य [illegible] भोग्य भागाग्र्कोदय
गुणितास्त्रिंशाद्भक्ताः पलादिको भोग्यता इष्ट पलादिर्भुक्तभोग्यकाल स्तोदये मध्यवर्ति मिस्तद
यैराशयो लग्नार्कयो मध्यवर्तीकालः स्यात्॥८॥ तत्कालार्कमध्यून लग्नतो प्राविंशो भक्ताः पंचदशो
त्तिमि भुक्ता होराः भास्वच्छुक्त्रोरदुसौम्यार्य भौमाः स्वक्ष्या येरन्नवारस्तले च दीपाः॥७॥ अथ पल
ग्नो कालहोरामाह॥ त [illegible] कालेति॥ सचासौ कालस्त त्रेयोर्कस्तेनन्यून पल्लग्नं तस्योपा॥
सेवाविंडः समदः पंच [illegible] द पूर्ति भक्ताः भुक्तहोरास्युः तदीयाश्ताः होराणां पतयः भास्वदा
दयोवार स्मार स्पाहस्वाये रनाम्यरन्नकमीति॥ [illegible] इभास्वान् रविः शुक्रो गुरुः॥८॥ होरांकु
राः सौम्यवर्गाधिके स्युर्लग्नेनमोधाः सौम्यवारे पिराज्यो पापारिष्टं निष्फलं पूर्णं भाज्ञां स्यात्षड्वर्ग
लग्नेगसद्भूताणां॥८॥ पापहेरयाभंग माह॥ होरादृति॥ सौम्यग्रहहोराः निष्फला [illegible] ः स्युः गदादी
न् षड्वर्गान् वदपति तत्र चतुरधिकाः सौम्यवर्गाश्चेत्स्युः तदा सौम्याधिकत्यमिस्वति स्वाष्टं किंच
सौम्यवारे राज्यचक्रूरहोराः मोघाः स्युः सौम्यवारे राज्ञो क्रूरवारेस त्यपिपीत्यर्थः एतत्संयोगेना
न्यस्यापि पापता शुभफलस्यभंग माह॥ पापारिष्टमिति॥ पापजनितमरिष्टं निष्फलं स्यात् व [illegible]
ल्लग्नेति पात्रिं भाज्ञां सद्ग्रहाणां षड्वर्गे लग्ने गते सतिदेवं कल्पते राम मतां तस्पच्छुक्रा सर्वे संम
तं मतं नदव॥७॥ चरार्द्धं दपूर्वन रयुनवियोगो क्रमेणाया स्यात र [illegible] गोलेर्को कंधुयोग
४४

प्रथम वादेय [illegible]
शुभ भव हीट द्वि [illegible]
हैरपावस्तेराणेवा:

२६

स्येयइति। यतः पाक्षिकः क्वाचित्कोपि दोषस्तस्मात्पचः गुणास्तु यः सर्वव्यापीउभयपक्षकः सोनुष्ट
राणीयस्ततः पंचमोपि मार्गवे पौर्गद्भावभागेन्याधिकः सन्नपि तस्य शुभापूर्नस्यात् पंचमोद्दिशुभः
श्चेतः षष्ठोशुभः भावद्वुभयतः संधीतदंतर्वर्त्तिनोयेप्याकेतद्भावस्यातः एवंसप्तधितोप्याधिकोष्ट
सहन्तम्भावगः स्यादतः स्वयं पंचमोपि भ्रगुर्वादिभावफलेनुवाणस्तदापि [redacted] त्यन्यरावृत्यर्थः॥
५॥ संक्रान्त्यंतरवासरे यद्युदयद्भमानु मादिमषादिमिश्रमक्रां मे लग्नं मत्तानवांशादि
१ मिर्निच्चा [redacted] ज्ञिपूर्वदेष्याः भवेयुः॥६॥ अथफलगनादिष्टघटिज्ञानेविवद्दुमसदर्पतान्लमेक्रांतिचा
नमाचेणास्तयुज्ञानंलग्नंपूज्ञा [redacted] नेचाहसंक्रांतीति संक्रांत्यामंत [redacted] मध्ये येवामगोते [redacted] वृद
संक्रांतिमारभ्येष्टदिनपर्यंतेदिनगणाद्यद्भ्यषादिकंल [redacted] ध्यंतत्संक्रांतिवषान्गतमेषादि
राधिकमि युतंराशुषादिकोभानुःस्यात् अत्रफलगनांशज्ञानेलग्नस्पष्टभुक्तायनवांशास्तदि
भिन्नेप्याः यामेमक्रांतिंशदंशाभवेयुः तद्यथा यथोक्तविधिनालग्नंनवांशाशुद्धिर्विचार्यंत
म्रगानन्नेतोलीत्यादिवद्धमाणालग्नंनवांशमारभ्येष्टनवांशाः भुक्तालेदशांशाद्दिभक्तास्त
स्मेनसघुपधीनागाः स्युरितिराशुपादिलग्नंस्यात्॥६॥ यत्रोभानु मादिपुकस्मायनांशाकन्व
५ कांशाः [redacted] मार्दशाः स्वफलतांचेपाद्क्रांमुक्तमोग [redacted] लानितादृकालोमध्यमःस्याद
थोदयः॥७॥ पूर्व्यापांर्धकालमासादाचाविताद्रवोभानुःषडूराधिपापुतोदिवृतु यथास्थित
एवमायनांशाविधेयः अन्यालग्नमभिसायनंकार्यंतेनोरर्कस्य [redacted] चाशाक्रमाणभु

न्वे२

तिथि अपास्यार्धंतरमस्तीति चे न्नेउ [redacted] न्नार्थंहत्यर्थांतरस्यादंसभवात् अर्थातरंभविष्यतीतिचे
८५ द्विवारं यत्तुभवंतः ना [redacted] स्यवाप्यंतरं न [redacted] सोमध्यगरवाप्याः पश्चिमदेशानिवासीभवि
ष्यत्यतस्तेनस्वदेशाभिप्रायेणेदमुक्तमिति [redacted] तदपिनउत्तरगोलेदेशांतरपलेभ्योहीने
चरेसतिव्यभिचारात् तथाहि तदातयोः संक्रांतेक्रियमाणेपश्चिमेदेशांतरविपोषवा
लु [redacted] भ्योः पलेः पूर्वमेववाद्यावृत्ति [redacted] भाष्याः सोतु गदतिवियोगे पश्चादिति अतःकु
त्राप्यनालंवनेसतीदमेववक्तव्यं पश्चिमवासनातेनस्वदेशाभिप्रायेणेदमुक्तं यत्तु
दरगोलेः स्यचरेसतिव्यभिचारः प्रदर्शितं तत्कदाचित्कत्वातेनोपेक्षितमितिकांत [redacted]॥
दिवस [redacted] नाडीपरलक्षितुल्याः वारप्रवेशादपिकालहोराः संख्यासेवतास्वयपयञ्चभो
न्यांकूराः कुवर्गश्चतदातिदोषः॥११॥ प्रवहोदानयनेद्विधेति वारप्र [redacted] वेशात्रमाय
अपिमितातरच्योतनेतास्तुकालहोरास्तुसख्यागणनाउक्तावस [redacted] नातस्तुक्रहेत्यादिना
स्यात् अन्नयोमतयोः फलितमाह। यदीति। उभाभ्यांप्रकाराभ्यांयदिक्रूरहोराकुवर्गश्च
स्पा पवर्गाधिकं वचेतदातिदोषः तदातच्छगनंसर्वथात्याज्यमेवेत्यर्थः॥१२॥ गंडांते [redacted]
ने। पिवेध्यतावुभयतः संक्रांतियामद्वयेयामार्द्धत्यतिपातविष्टिकुलकेमनवि

८५

पुनारव्युदयाद्दियो पश्चात्प्रवृत्तिर्दिनवारकर्तुः ॥१०॥ एवं कालहोरामुक्तां तत्र मुख्यार्द्धसमंतं
वस्थेन त[illegible]दंयेतावद्वारप्रवृत्तिर्माभूदा चरार्द्धमिति । चरार्द्धं देशांतरे ग्रहगणिते प्रसिद्धे तत्र चरसाह्ममेव चर
[illegible]तदेशांतरयोजनानि स्वतुर्यांशोनितानि तत्पलानि स्युः तेषां चरपलानां देशांतरपलानां च क्रमे
णयुतवियोगौ कार्यौ क्रमतिस्रके रवौ याम्योत्तरगोलगे सति याम्यगोले योगः उत्तरे वियोगः इत्यर्थः
तद्योगहतितैः फलै रव्युदयात्पुरा पूर्वं दिनवारकर्तुः प्रवृत्तिः वियोगे तु तैः तत्कालात्पश्चादि ज्ञेया
[illegible]तो दक्षिणगोले सदा पूर्वं वारप्रावृत्तिरुत्तरे पश्चादिति इयमुक्ता वारप्र[illegible]वृत्तिः सर्गतावास
नावाह्यातु स्पष्टि[illegible]वदादिवच नविरोधाच्च तथाहि लंकायां सूर्योदयात्किल सर्वदेशेषु वा
रप्रवृत्तिः लंकायां पतत्क्षितिजं तदन्यदेशे उन्मंडलं तद्गोले स्वक्षितिजादूर्ध्वमुन्मंडलं दक्षि
णगोले धः तदंतरमेव चरं तदुत्तरगोले मध्यरेखायां स्वोदयादुपरि चरपलैर्वारप्रवृत्तिः दक्षि
णे तु पूर्वं मध्यरेखायां स्वदेशोदययोरंतरं देशांतरपलानि तैः पलै रेखायाः पश्चिमे दे
शे उदयः पूर्वदेशे धः अतस्तेन विधिना चरदेशांतरयोः संस्कारवशाद्दर्द्धमधावास्या
रप्रवृत्तिरिति ज्ञातो वाक्ति हि स्यात् अर्कोदयाद्दर्द्धमधश्चेति तत्पाहं हिताया सप्तर्षिभिश्चोत्तर
दक्षिणचरदलसीनपुनादिकालवरुदयात्प्राक् पश्चाद्देशांतरयोजनाः स्वाप्तेनाकेनाप्तीति
प्रत्येकं सौम्यगोले सवितुरुदयादित्यादिश्रुतार्द्धमानेनतन्मोलवासना । विरुद्धं सप्र
र्षिपसमस्तवच नविरुद्धं च नन्वस्य पाठांतरमस्तीतिचेन्न सर्वत्रास्यैव पाठस्योपलब्धेः

वि॰टी॰
८६
र्या उदयः मनुव्रततातोः उपग्रहाः वारजाः नर्के दकालवेलादयः यद्वा तिथिष्वृक्षोडुष्ठ तासां प्रत्येकं
प्रतो वारक्षतं तोजाताकया तिथिवारजाः संवर्तकादयः उडुवाम्जाताः स्वकालदंडादयः तत्रैकेपिन
न्युयोगं सर्वदेशे त्यजंति सर्वदा सर्वदेशेषु मृत्युयोगं विवर्जयेदिति ॥१२॥ सा[illegible]
णसताक्तिप्यम[illegible]मेका भार्द्धं दकाणानंददिनकृद्भागारदयस्पयत चिप्तपाशाः सितसौ
म्यजीवरविजक्ष्मात्मनोव्यु[illegible] क्ष्मादोजर्द्धे द्वारसप्तसर्पमरुत्तः पंचेति षट्वर्गिका ॥१३॥ अ
र्थः तेवतुर्थस्यानेष्ठुक्रमेण प्राप्याप्नगुणोडुद्धारहताः तिप्यप्पन्न भ१०यारे मकाः कमे
णलक्ष्मानिभाद्धादयोवर्गाः स्युः भार्द्धहोरेद्रकाणाद्रेष्काणाः नंदभागोनवांशाः दिनकृद्भागा द्वा
दशांशाः एवं चत्वारो वर्गाः पप्यगृहस्पयद्धंतत्रस्य वक्ष्यमेको वर्गो गृहाख्यः अयमर्कराश्री
सिताद्दीनां पंचादक्षिणांशाः तत्र यथा मेषराशावाद्याः पंचभागाः भुक्रस्य ततः सप्तबुधस्य त
तो गुरोः ततः पंचशनेः ततः पंचनोमस्येति उोजर्द्धे विषमराशौ उत्क्रमाद्भागानां नधिम
[illegible]धिपानां च तद्यथा आद्याः पनोमस्य ततः शनेः पततगुरोः ८ ततः बुधस्य पततः भृगो
रिति पंचक्षत्रसितादीनामे वृ[illegible]व्युत्क्रमइति नव्याख्येयं नगादि वचनविरोधात इ
तीयं षट्वर्गिका स्यात् वक्षमाण्वर्गाणां समासारः ॥१४॥ कुजकवीडुजचंद्रवरवीडुजाः सि

।लग्नं जगुः द्विद्यूनाम नवोर्कतः कुलिकोव्यकां मुहूर्त्तो निषिद्धात्यन्त्याहिविष्टिर्दुर्वारजाश्च 30
नव रेदोषाः खर्जूरादीन्विना॥१२॥ अथ प्रसंगाद्वन्यानपि महादोषानाह। गंडांतेष्वपीति। षार्द्र
ले गंडांता [illegible] त्रिविधानि नक्षत्रलग्नवेध तवरी मामित्यादिना वक्ष्यमाणानि वेधतः सप्तविं
शायोगः संक्रांतेः संक्रांत्याद्यामहर्ये उभयतः संक्रांतिकालात् प्राक् पश्चिमे च षोडश घटिका
स्त्विसर्पः यामार्द्धमर्द्धयामः स च पूर्वा [illegible] त्रांत रोक्तः मनीषिणो र्द्धप्रहरः [illegible] द्वितीयादित्यादि
नासती पातः सप्तदशो योगः विष्टिर्भद्रा सप्त [illegible] मकरणो कुलिकोऽनंतरमेवोक्तः एते गंडां
तादिदोषे लग्नं भग्नं जगुर्मुनयः एषामन्यतमे दोषे सत्यपि लग्नं भग्नं स्यादित्यर्थः [illegible]
अथ कुलिकमाह। दिवुनाद्युतिहाभ्यां हाभ्या नृना मनवो धृदृप्सार्कतः सूर्यमारभ्य
कुलिकितो मुहूर्त्ताः स्युः कुलिको क्षिपेषु ते कुलिकिनः रवौ चतुर्दशमुहूर्त्तो द्वादशो कुजे दशम
इत्यादिति पितृन्यकार रवौ त्रयोदशांश्च द्वे एकादशा इत्यादि दिनस्य रात्रौ चैव पंचदशांशा
मुहूर्त्ताः प्रसिद्धः अथ प्रसंगादन्येषां वारादिदोषाणां [illegible] विषयमाहत्याज्याइति। येमया
त्रोक्ता लोभ्यो न्यत्रिषु पश्चुवारेष्यो जाता दोषाः खर्जूरवंगादीन्विनानत्याज्याः
खर्जूरादिबोधवर्ज्यानं [illegible] त्रोतो नात्रोक्ताः प्रत्रोक्ता सर्व अत्र वर्ज्याः तत्र तिथितादर्धति

तकुजेज्यमार्कजसूरयः भवन पाल वपाश्च तदादयस्तत मग नन नैतो लिकुलीर 31
काः॥१४॥ अथ होराधिपानायमाधिपानाह। कुजेति। कुतः कुजादयो भवन
पाः पाधिपाः स्युः तथा लवपाः एते एव नवांशपाः। पद्यांशिपाः तेमेव नवांशपाः राशिमा
सा तदादयइति। तस्य नवांशपस्यादयः प्रथमाङ्ग मकरतुलीकर्काः पर्यायमेषप्र
थमान नवांशामेषः एव वृषे मकरः मिथुने तुला कर्के कर्कट एवमेवं पुनः सिं[illegible]ध
नुर्भ्यां गणनीयं एवं प्रथम नवांशं ज्ञात्वा तमारभ्य प्रागानीतान् नवांशानां गण
यित्वा वर्त्तमान नवांशराश्यधिपः स्यात् तदधिपो नवांशप इति॥१४॥ अथ होरादीनाह।
होरे समे ऽग्रवगायोर्विषमे रवीन्द्वोः द्रेष्काणपाः प्रथमपंचनवेशराणां स्युर्द्वा
दशांशपापतयः [illegible] भानि [illegible] भान्तः॥१५॥ होरे इति॥
व संत समेममराश्यो वृषादेः [illegible] खगाः [illegible] मानुग्रमरान्त
योः क्रमाद् होरे स्तः राशेः पूर्वार्द्धे होरा प्रथमा चान्द्री द्वितीया सौरी विषमे मेषादौ राशौ र
वीन्द्वोः प्रथमा सौरी द्वितीया चान्द्री अथ द्रेष्काणपाः राशित्रिभागात्मकाः प्रथम पंच नवे
शराणां क्रमात् स्युः प्रथमो यस्य तस्यैवाधिपतेः द्वितीयस्ततः पंचमस्य तृतीयस्ततो
नवमस्येति यथा मेषस्य कुजार्कगुरूणामिति। अथ द्वादशांशपापतयः स्वाशात्

वि॰ टी॰ ४७ राशिमास्येव गणना॥ ऋक्षैषां सदसत्त्वमानायाह भानीति॥ भूतानां भ्रमग्रहाणां भानि सायनंभ्रु
मास्युः निस्युः यद्वर्गराशिप्रधिपः भ्रमः मः वर्गः भ्रमः न केवलं भानि किंतु ग्रहाश्च रव्यादयो
स्थितमित्रभ्रमांशप्रभातः स्थितस्य स्वस्य मित्रस्य वा भ्रमस्व ननं चोपस्थिपताः भ्रमान्याववि
घोयदीपूः मः वर्गः भ्रम इत्यर्थः॥१५॥ अथ तिथ्यादीनां संधिकालं विवक्षुस्तदर्थं ताव
द्ग्रहविंबकला आह। कलाल्पयस्त्रिंशादिनस्य सेंदोः कुजादिकानां तु कलामयानिर्विंबा
निवर्गी विहृते नवानां कालं पूर्वैः स्वैरुदयात्तकृद्भिः॥१६॥ कालाइति सेंदरवेः चंद्रस्य
स्यचविंबं त्रयस्त्रिंशत्कलाः स्यात् कुजादिकानां विंबानि कलामयानि कलादीनि
भवंति कस्मिन् हृतिनवानां वर्गेण काप्तानि उदयात्तकृद्भिः कालं पूर्वैः समदस्मा
दिनिर्गृह्य गणितो नैर्विहृते सति लब्धाः काप्रीतिः समदपूर्णकाकुजबिंबं त्रयोदशभक्तावु
धस्य त्यादि एतानि मध्यमान्येव स्पष्टानि तु गृह्य गणितो नवाद्य वेज्ञेयानि॥१६॥
तिथ्यादिसंधिकालमाह। भजेत्तु भुक्त्यंतरभुक्तियोगैः पृथक् पृथक् षष्टिगुणान्गुणा
गनीन्नतिथीभयोगांतरनाड्यः इंदोः पुण्योः रवेः पुण्यप्रमाणितमाः स्युः॥१७॥ भजेदि
ताष्टिगुणान्गुणान्नीन्पृथक् पृथक् २ भुक्त्यंतरभुक्तियोगैर्भजेत्क्रमेणा तिथिभयो
गांतरनाड्यः स्युः भुक्त्यंतरं चंद्रार्कगत्यंतरं भुक्तियोगश्चंद्रार्कगतियोगः त्रयस्त्रिं

वि॰ टी॰ ४८ इतके भवंति॥ १॥ रवेरिति। एकहाधिकस्येकराशिषु कृतस्य सायनांशस्यायनांशायु
क्तस्य रवेर्यदंशावृत्तिमानं तत्र देवा भवेत्तात स्पष्टपात एव क्रांत्यंतत्र वेतवसंता इति तमास्यं
अतवः स्युः मगादिराशिद्वयमानुभोगादिल्युत्तया मीनादौ वसंतो हरंभोत उक्तमेकाग
हाधिकस्येति यावद्विंशं पौराणयन चयुतिः स्यादित्युक्तं वा सायनस्य तु क्तं एवं केचिद्द
त्ययनादीनि सायनार्कादि वैतितदभिप्रायेणोदमुक्तं केचित्तु केवलादेव उन्नयादपि
केचित्कालनिर्णयकारादयः॥१॥ लोकुपजातिरिदं वृत्तं दः अयनादीनां संधिकालमाह।
तत्संधियोगांगघटीसमाः स्युर्दिग्गुणाश्च विषुवायनीयाः समं संधिः ससंधिः रव
लयत्र प्रावषं न्यं भविदद्द विषुवायपुण्यः॥२०॥ तत्संधीति तेषां मत्ततानां संधयो गां
गघटी समाः षड्षष्टिघटी मिताः स्युः त्रयस्त्रिंशत् परांश्च त्यर्थः चैवविषुवा
यनीयाः विषुवं मेषतुलासंक्रमः यनं मकरकर्कसंक्रमस्तत्संबंधिन्योघटयोदि
ग्गुणाः ३२ स्युः दृक्फलं वृद्ध्वपरश्चेत्यर्थः यत्र काले पौषः श्रून्यं भवेद्राशि द्वयभाग
त एमितिक्रियमाणोयदा पौषं शून्यं भवेदेकस्यां तोन्यस्यादित्यर्थः स संधेरपि सं
धिरवःकालः विषुवे वाणपुण्यः अत्र संधौ पुण्यविशेषागमः स्नानसंधिकासाधार
णपुण्यमितिस्तचित॥२०॥ अथैषां संधिनां फलमाह। संधौ पुरंध्री प्रचमेति वंध्या

32

33

पातं बधूवासं गुणयेत्त्रिधा हतं [illegible] स्याप्यक्रमेण गत्यंतरे साचंद्रगत्या च गतियोगेन विभज्य तिथि
नक्षत्रयोगानां संधिनाड्यः स्युः तिथिपूर्वार्द्धस्पष्टविधिलिंगे विधिसंख्या कृत्तिकादिपक्षेनः
ङ्गीषि कृते तिथी तिरिंह ३ तंच सिद्धांतपुष्पिका न तु विकलाभ्य इत्यादिना तावता एवमध्यगत्या
नीयवकृत्य नक्षत्रयोगेत्यादिना चंद्रार्कयोः संक्रमणकालमाह। इंदोरितिद्वमाभ्राने नैवप्र
कारेण साधिताः स्फुटतरनाड्यः इंदोः पुण्यारवेस्तु पुण्यतमाः स्युः तदुक्तं भवति रवेश्च
द्रस्यापि विंवत्रयलिप्ताकलाः ताः ३३ षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वगत्या विभ[illegible]ज्यातरकालः
स्यात्स संक्रांद्रस्य पुण्यो रवेस्तु तिपुण्यः अयं कालो नक्षत्रयोः पूर्वापरांतराले भवेत्
संक्रमणकाल इत्यर्थः ॥१७॥ अथ भौमादीनां संक्र[illegible]मणकालमाह। कुजादिकानाम
पिविंवलिप्ताः [illegible] स्वस्वद्युगणाः स्वस्वजवेन भाज्याः मध्यो भवेत्संक्रमणांतराले [illegible] स्फु कालो
द्दला[illegible]स्फुटभुक्तिविं[illegible]वैः ॥१८॥ कुजादिकानामिति। अत्र रविवानिमध्यन्येवोक्ता
नितन्यः कृतः संक्र[illegible]मणकालोपि मध्यमः किंच तेषां भौमादीनां गृह्यगणितोक्तयास्फु
टभुक्तिभिः स्फुटविवेश्च स्फुटकालः स्यात् तत्राधिकालादीनाम द्वितदंतादुभयत्र
त्यर्थसिद्धं॥१८॥ अथ पक्षलादिसंधिनिवद्धइत्वानयनंतावदाह। [illegible] रवेर्भवेदे
कगसाधिकस्य यदं शावृंदं स्वल्पसायनस्य तदत्रराशिद्वयभागतएं लेखां [illegible] वसंता 34

तिष्यष्टविंशतिपलैः सहितास्तु भयत्र पूर्वं पश्चाच्चलत्याः ध्याः ११५ तदासस्याः ॥१८॥ योगस्याः १२८
४९ विवृ. तिथेः संधिरित्यर्थः [illegible] लग्नसंधिमाह। कर्कीत्यलीति। कर्कवृश्चिकमीनलग्नानां संधिबु
दघापलन्यु भ[illegible]ज्ञाता स्पूर्वं पश्चाच्चलत्यान्यानि धूयवाणां लग्नानां विवरेषु पंचपंचप
[illegible]लान्यु भयत्रत्यात्यानि राशिसंधिरं पूर्णिमापि ज्ञेयः लग्ने नापलन्दाणा[illegible]वात॥२३॥
अथ मृत्संधिमाह। अमातिथिः पार्श्वतिथिद्वयेन समं नमंगल्यमुपाद[illegible]ति लोके
पणस्तत्रतिथिप्रणेता यस्मान्न पीयूषवपुर्वपुष्मान् ॥२४॥ अमेति अमाऽमा
वास्या [illegible]पार्श्वगे नतिथिद्वयेन समं सचतुर्दशी प्रतिपत्सहिता मंगल्यनोपाद
धाति धारयति अत्र हेतुमाह। यस्मा[illegible]त्तत्रतिथि त्रयेल्लोकपणः लोके पणा
तीति पपालनपणयोः कर्त्तरि पूः श्रितत्वात् हुना [illegible] लोकस्य पण इति नुभूति
[illegible]थेः प्रणेता प्रवर्त्तकः पीयूषवपुः अमृतशरीरश्चंद्रो वपुष्मान् प्रकाशसदेसोना
त् द्वितीयापि निषिद्धा इति तन्मतं नि[illegible]षेधायाह। उ इदेति चायं प्रतिपत्समाप्तौ कृष्णो
पिवहन्हि स्तुतया प्रभासः द्विपांतरस्यो ष्यफलेदिता व [illegible] च्यावन्न प्रकीनयनाध्वनी
नः ॥२५॥ उदेतीति। अथ यं चंद्रः प्रतिपत्समाप्तौ सामीप्ये सप्तमी प्रतिपदंते तत्समीपे 35

36

स्तप्रज्ञानाद्यदि संधि संधिः वदंति वा त्याज्य ऋतुनाविमृष्टांनि पूर्णाय मध्यदिने संधिषु ष्टां ॥२१॥
संधाविति। संधौ तिथिनक्षत्रादि संधिकाले पुंसंधौ स्त्रीप्रश्चं वा कर्मेति प्राप्नोति यदि संधि
संधिस्तदा सांबुध्या स्तप्रज्ञा न भवेत् प्रसंगेन मध्याह्न निपूर्णा ष संधिफलमाह। वदंति
इति नेपूर्णाया ह्न मध्याह्न त्र मध्यदिने दिना र्द्ध तयोः संधिषु ष्टां विवाहे ऋतुनाविमृ
ष्टां अन्तर्वरहितां वा त्याज्य त्याज्यानि मुनयो वदंति पद्म माला युक्तंम्र्यांतरे स्तंतेः
कालो निवसति महानिशायां च दिन दले यस्मात् दपापूर्व दपापरत स्तस्मा दुन्यो
निपत्वा नीति॥२१॥ अथ मूलादियोग संधौ नो विशेषमाह। मूलवेधति वरीपसांव
पसंचमेषु वति। [illegible] यिस्त्वां तरं रेवतीद्रफ णीनो [illegible] द्धं तद प्यागताद्विगुणमस्तेन
स्तु धीः॥२२॥ मूलेति। मूलादियो [illegible] गानां तथा पंचमेषु पा॥१२५॥ तिथिषु २ रेवती
द्यै ऽ श्ले॰ नक्षत्रेषु पूर्व रीत्या यदागतम वांतरं तद्द्विगुणं सुधीस्त्यजेत् एवा
मंतादेतत्तुल्यं पूर्वं पश्चात्त्येत्यर्थः एतदुक्तं तसंज्ञ अचेति प्यादीनां संधि व्यवस्था
रा पंच मध्यग त्यानीव पहुति॥२३॥ नक्षत्रयोगतिथि संधिषु नाडिकैकातिष्य एविंश
ति पलैः सहितो भयत्र कर्कालिमीन तनु संधिषु दिक् कपला नित्याज्या निपूर्व विव
रेषु विवं च पंच॥२३॥

वि॰टी॰ ५॰ रा॰ दैव [illegible] विधिदितजन्मतन्मतः कीर्ति माग भवति लग्न लग्न धीः॥२७॥ इति विवाहवृंदा
वने षड्वर्गशुद्ध्याधिकारः॥ इतीति। गुणागुणानयं दोषविचारा स्तन्नकं [illegible] विकदष्ट
यो मुनयो यन्निरूपितं तत्सर्वं यच्छुद्ध स्यात् तन्मतमिति समासांतरं गतितं [illegible] दे नान्व
यो बोध्यः विदितं वरवधो जन्मतन्मतं च ये न मत्त्वा नैव लग्नानां गुण दोषविवेकाय नि
विष्टधी यंग्य सदैव विकीर्ति माग भवति॥२७॥ इति विवा॰ टीकायां षड्वर्गाधिकारा ध्या
यः॥७॥ अथ गोधूलिकलग्नस्य विपूषशुद्धि विवदन्ताव तत्कालं दर्शयन् स्वक
कौ मुंमांश्रु कमालिनीमिव दिन्शार्द्ध प्राचेतसीं दर्शयन् यावद्यातिकरग्रहं स सर
ति। शार्दूल॰ श्रीगेदे हेलग्ना स्य णासुरामी गांधेनूनां रेणवो गोधूलयो यस्याः व
विः संध्यांकुरं गीह्याताव न्मंगल मंगलग्नसुरभी रेणोंकरं गहृतः॥१॥ प्राचिमि
ध्वांत स्याः करं पाणिं गृह्णतो वरस्य तावत् मंगलं भवति यावद्रविः संध्यासापंसंध्या
रूपाया कुरंगी इव वधूस्तया सह करग्रहं यांति किंकुर्वन् प्राचिदिशं पूर्वां पृतितत्या
सेवेतसींचन्दिशं प्रतिज्ञात्मा नं दर्शयन् कीदृशीं प्राचीं कुंकुमचर्चितां मंडितामिवो
सेदा दृशे रिंजं तत्वादिकमत्वं सा यं प्राच्यां कुंकुम [illegible] सदृशः स्वाभाविकः संध्यारा

37 ५॰

चद्दकृकर्मादि से स्थारवशादुदेतिउदितस्य कृपोपि वर्द्धिदिनुतयावद्धिवानपूर्णे लतयाप्र
प्राप्तम्य भःसूतोस्यनवाल्यदोषइतिस्य चिंतितस्यापि विपूषणमाह द्वीपांतरस्थाःश्रुत्वा
एपादेशांतरदृष्टेपि यावत्स्थपीनयनानांस्वस्वदेशास्यजननेनञाणांमध्वनीनोविषया
नस्त्रात्तावदेफलोनकलदःमुअन्यलंगच्छतीतिध्वनीनःअध्वनोयत्स्वावित्यलंगाम्य
थीरवःश्नात्वाध्वनोःरवइत्यमनःप्रकृतित्वं यद्वाध्वनिइनःसमर्थोध्वनीनःइदंचलेका
पुरेकस्यपदोदयःस्याद्वा[illegible]दिनान्द्रियमक्षोतृपुर्योमित्यादिनागोलस्वासनपाप्र
सिद्धअन्नादिनात्वदर्शनेनदोषइतिपूर्वसिद्धमेव॥२५॥अथजन्ममासादिनिषेधमा
गमि हानोजन्ममासतिथि मेषु नवाधिकोनेमासेतिचोक्तपरमंगलनामनंति
पन्येप्रेष्ठेममपत्यमपनमेतज्जोप्टेनहोत्तेवमेवपूर्वेमियान्नवृद्धिं॥२६॥नोजन्मेति।
जन्मसेवं[illegible]धिनिमासेतिचोक्तपरमंगलंचौडोपनयनविवाहादिकंनामनंति
तथाधिकोनेमासेतिचोक्तअधिकमासेक्षयमासेदिन[illegible]वृद्धिदिनक्षयेचनन्नेष्ठमा
सेविषप्रावमाह ज्येष्ठेमार्गनमपत्यंपुत्रःपुत्रीवाज्येष्ठेमासिमहोत्सवंचूडोपनयनोद्वाहा नो
दिकमुपेतप्राप्तसद्वृद्धिनस्यातलभेतज्येष्ठापत्यस्यनज्येष्ठेमंगलकार्यमित्य
र्थः॥२६॥एतद्द्वानफलमाह।इत्यतींद्रियदृष्टोनिस्सृष्टिरेपद्गुणागुणामयंमुनीश्व

विं॰वी॰ ५१ लग्नभंगमाह तन्निरस्यति॥२॥गोधूलिकेपिविधुमएनबएन्मूर्तीयनोचुर्यतितत
दयस्याधिपूर्वपंचःपंचांगशुद्धिमयमेवविवाहदधिदेनयस्मादिदंहततमस्तगतेपतंगे
३॥गोधूलिकेपिइति।गोधूलिकेपिलग्नेनष्टेएमेचमूर्तिर्यस्यतंविधुंयक्तिचिन्मोच
यंतितजेतितदयस्तस्वेरेवप्रपंचोविस्तारःतद्यावत्पद्धितानचंद्रमसेवडएमगतं
गोधूलिकेप्राप्यतेइतिप्रपंचोजनमोहनंतत्रहेतुर्यस्मादिदंगोगोधूलिकंविवा
धिदैनैःसहपंचांगशुद्धिप्रधानमेवगोधूलिकेविवाद[illegible]नदोचेसतिपंचांगशुद्धि
रेवप्रधानत्वादपेक्ष्य[illegible]तेतत्रान्यततु लग्नशुद्ध्यादिकमितिपंचां[illegible]गानितिष्यादी
नितेषांशुद्धिः स्वाभाविकदोषविरहःनतुनक्षत्रस्यपंचांगांतर्गततत्वाद्विवाहधि
हैनैरितिपौनरुक्त्यं तत्रनक्षत्रस्यप्राधान्याभिप्रायात् उक्तधिष्ण्यमधिकृत्यपंचांगशु
द्धिर्विलोक्येत्यर्थःएतदग्रेप्रपंचयिष्यामःएतस्मा[illegible]यस्मात्कारणादिदंगोधूलि
कंसततंसर्वदापतंगेसूर्येसप्तमेगसतिस्यातएतोहयोमहादोषेगतैस्तीतसति
किंतन्येषणाएचंद्रादयइतिभावःअनेनैवाएमोमाहयोनिराकृताः॥३॥किंच।
नापूर्णलानमिहदृष्टयुतस्यतज्ञानाकारतोरतमस्तोमपिलग्नभंगःकिंचाद्व
चारनक्षत्रैवमिक्षतिकिंचनात्रप्रमाणवचनंकिमपिस्तुतेच॥४॥नांपाद्

वि॰ टी॰ ५२

एतस्मादुक्तवारयोगादिशुचिहीनवर्णानां पाणिपीडनं चेच्छुभं किं पुनः पंचांगशुद्धाविति भा
वः तथा च शौनकः अस्त्या नाम शुभं दृष्ट्या इत्यादिना यदुक्तं साकं तिथ्यादिक समिमाणमाद
च्छेचापि पूर्वघटिकादलमित्थमाहुर्गोधूलमित्युदितवरमतोरपि नार्द्धविंबः कालांशकालानिपतये
पतनार्द्धविंबवेलाव्यवस्थितिरियं स्वधिया भवेद् ॥६॥ इति विवाहगोधूलिकाध्यायः ॥
अत्रेति अत्र गोधूलिके पतङ्गस्य पश्चाद्[illegible]समयास्ताच्च पूर्वं घटिकादलमित
माहुस्तस्मादवरमतोः सूर्यस्यार्द्धविंबोपि कालोनगाहः अर्द्धविंबं यत्र सत्त्वात् तर्हि
तद्वाक्यानां गतिः केत्यत्राह कालेति इयं पतनार्द्धविंबवेलाव्यवस्थितिः तपनस्य पद
र्द्धविंबं तस्य वेला काले स्वव्यवस्थितिरेव स्यात् नं कालस्यांशकालानिपतये ति
यमाय मुनिभिरुक्तं न भवेदस्माकं विचिन्तितं तद्वचते केवलमिति एवं वचनं प्रयोगः किं
तु तत्सूर्यविंबार्द्धस्तमयमापि कालांतरमस्तमिते सूर्ये घटिका कालिकत्वं कथं तर्ह्येतदर्शनादि
ति भावः अत्र गोधूलिकेपि विधुरुक्तः इत्यादिना यदुक्तं गोधूलिकता तत्समन्वयं विचा
र्य दत्तं विनापि दोषः स्तितिन् याद्भि यदुक्तो च येन पंचांगशुद्धिमथ मेव विवादयिद्धेने रि
त्यादि तत्र पठ्यते के पंचांगशुद्धिरिति पंचांगानि तिथ्यादीनि प्रसिद्धानि नारद
वशिष्ठादिभिः पंचांगशुद्धिविरहे दोषस्त्वाद्यः प्रकीर्तित इत्यादिना महादोषकस्य ५२

गः सर्वकर्मतयोक्तेर्हितः कर्षे प्रस्तोन दत्त्वमासेव मुक्तफलानां स्वकविद्यते यस्यां प्राप्ता
मवर्णे विनिः कीदृशी प्राचेतसी वारुणीं कौसुंभां शुकभासिनी कुसुंभ्याः पुष्पाणि कुसुं
भानि तैः रक्ता कौसुंभं तत्त्वदर्शकं च तेन भासते हाते तथा अर्चितं ध्यारागवृद्धि[illegible] कौसुं
भांशुतर्थके स्थितेः यावत्साधराग सुरभीरेणवक्षो दृश्यंते तावत्काले करग्रहकर्तुमं
गलस्यादि[illegible]तिर्नतास यौ थः ॥१॥ अथ गोधोकपूर्वसंप्रातदधिकारि स्वाहा उक्ता
तणिकविलोकनवलानुवलामीनतत्तेनोद्भवितदुघरघेनघू लिः गोधूलिकसत
ति गोपवय जनानां दोषमेहसि रपि लग्नमभग्नमन्ये ॥२॥ उक्तेति। पंचसुव
संततिलकाः ३ दृष्टौ कर्णौ ये बाते उक्तासिचतकर्णिकाः वत्साः ते षां विलोकन
तेनवलावः शोभनावलासागतिविशेषवत्यः पीनातिनो याः सताः उद्दुक्तकर्णान्न हृषि
धृतिं गोपययज्जनानां गोवादि पा रलोकानां हे तव गोघकौसुनतिगोधू
लिकलानं ददाति गोधूल्युपलक्षित कालमेवं गोधूलिकं तच्च लग्नेन सदा स प्रमः
एवमनो मादिभिः सहितमपि लग्नमशुभमभवेत् यद्येवं तर्हि केचिल्लग्नमेव च दृसति
तो

जैते पद्ये वेतर्द्वि ब ए[illegible]ए मचंद्रे ए कि[illegible]परार्द्दे हो प्याग मवला त[illegible]त्पते ना च प्रमा
वि॰टी॰ णवच नं किमयिभृत मितिचे त्तदपिन यतः प्रागमप्र माणानकृयानि संत्यवचाएै एमे म्हर्दिं
५३ गतेव चंद्रे गोधूलिके मृत्युमुपैति कन्याकुजे एमे म्हर्दिं गते पवा त्ते वरस्य नाशं प्रवदंग ति॰
गः हि। ह्यद्वनं क्रूरयुतं त्यात्न्य म्हर्तै बिप्एर एमः पापी गोरज स्सम बर्पं संति ग्रतः पानिंदि
मंचिनाम्हर्तै ष एए मे चंद्रकुजं रंध्रास्त लग्नं गं विनारंधं शुभे युक्तं गोधूलं शुभदं नवेत्
इत्यादीनि।। तान्यवहुमतानी चेत्तदपिन पृत्या हेयः पाद्दिको पीस इत्युक्तत्वात् कि
मुतवहूनैरतः बएष्ट एमेचंद्रादयो गोधूलिके उक्तदोषा स्तपित्याज्या इति सिद्धं इ
ति विवा॰टीकायां गोधूलिकाध्यायः॥८॥ चैत्रे सितप्रतिपदि तिथौ वासरे र्के स्य स
वै र्भिषादि स्ये गगनगतिभि र्भू र्भुवः स्वः प्रवृत्तिः एवं पो व म्लगामु स्वगते नास्व
ति स्यान्नवा सावुक्तः अयान्य रिणापद्धिधो विं तु मसो स्ति तस्मात्॥१॥ अथ मासगोचराध्या
यः तत्रादौ मारवांद्रमा सयोर्विचारमाह चैत्र इति। मंदाक्रांता यतश्चैत्रे मासेशुक्लप्रति
पदि तिथौ रविवारे सर्वे गगनगतिभिर्ग्रहै र्मेषादि स्थिते र्भूर्भुवः स्वः प्रवृत्तिरा
सीत् भू र्भुवः स्वरित्यव्ययानि क्रमेण पातालोक चपवाचकानि तथा चोक्तं भूर्लोकाख्यो
दधितोव्यक्त दप्रांत स्मात्सोम्या पर्भुवः स्वर्ष्णमम्रू रितिप्रतःप ष्ठीलोकत्रयाधि

द्गणोऽभिहितानि तेषां शुद्धि[illegible]र्दोषविरहः दोषो द्विधा प्राकृतिकः आगंतुकश्चेति यस्मि 44
न्कर्मणि यद्विहितं तत्तिथ्यादिकं तत्राद्यो दोषः यथा विवाहे दग्धतिथीपातभरण्यादेः आगंतु
को मृदादिजनितो यथा तिथ्यादिदग्धत्वेन दोषे पापवेधादिकमिति अथ पंचांगानां प्राकृ यथा ति
थ्यादग्धत्वं नक्षत्रे पापवेधादिकमिति अथ पंचांगानां प्राकृतदोषविरहः तस्य योगकर्णाभ्यां स
न्निधानात् अपि च शुद्धिशब्देनागंतुकदोषविरह उच्यमाणो वक्ष्यमाणदोषः स्वर्वान् एकसमाद्भिन्न
मित्यादिना नारदादिभिः पठितेषु दोषेषु पौषनक्षत्रापत्तिः एकविंशतिपरिगणनया अस्मात्
क० वक्ष्यते तस्मात् पंचांगानां प्राकृतिदोषविरहः एव शुद्धिरिति स्थितं अतएवं विधाया पंचांगशुद्धि
लग्नमयमेव गोधूलिकमित्युक्तं भवति अथ यदि दग्धे पंचांगशुद्धिमपमेव विवाहविधिर्दि
रिति वदतो यमाशयः विवाहविहितनक्षत्रे सति पंचांगानां गृहा[illegible]द्दिजनित दोषाभावल
क्षणा शुद्धिर्विवक्षिता तदपि न योगक[illegible]रणयोस्तस्यासंभवात् यथासंभवमिति चेत्त
दपि न पंचांगस्यैव यथ्यात् अतः शुद्धिशब्देन प्राकृतदोषाभावः स्वीकर्तव्यः तर्हि पंचांग
शुद्धिर्वाद्यौ साकौशना वित्यादिना कुलिक[illegible]द्वयामौ कथं त्यज्यते वारदो
षादिति चेत्तन्न नारदवसिष्ठादिभिः पंचांगशुद्धिविरहइत्यादि पठितदोषेषु वारदोष
स्य पद्यमहत्त्वात् तर्हि कुलिकं कथं[illegible]तिसाम्यं चेत्यागमवला कुलिका[illegible]द्वयामौत्य

त्याज्यावितिपयपलक्षितानां शुभमानादिति अतः सौरमासो माह प्रयोगगौणत्वात् त्याज्यनीय 45
वि॰वृ॰ इत्यस्माकं सिद्धांतः तर्हि रवेरवौ सारणामनृतरायणमिति [illegible] विवाहे सौरमासाः कथं न
५४ क्ताः नारदपठ[illegible]यति[illegible] चतुर्थे विवाह इत्यनेन चांद्रमासाः अथांतरउक्ताः अतन्ये
विरोधे सति तद्युक्तिकं निर्णयं वक्तुं पूर्वपक्षमाह नेष्टः पौषो मृगयुजि रवावाघ्रत
श्च त्वीणो श्रीश चैत्रो ध्यज सहस्र वर भास्करे सुंदरीणां मांडव्यायैः स्मृत शुभफल
स्यास्य किं नो पयामे मीनोपि स्याद विकृतफलः फाल्गुणस्य प्रसंगात् ॥२॥ ने
ष्ट इति सुंदरीणां उपयामे विवाहे मृगयुजि मकरगे रवौ पौषो नेष्टः मकरगार्कस्य
शुभत्वेप्यशुभचौषयोगात्तत्र नेष्ट इति भावः ननु विपरीतं कुतो न स्यादित्यत्राह
श्चाघ्रतशति प्रवीणैः पंडितैर्मन्ये मृगयुजि रवौ पौषश्चेद्यदि ततः मकरार्कगतस्य
ज शुभत्वात् तदा चैत्रो ध्यजसहस्रवरे मेषगे भास्करे सति चारुः शुभः स्यान्नैवेव
मस्ति किं चास्य प्रसिद्धस्य फाल्गुणस्य मांडव्याद्यैः स्मृतशुभफलस्य प्रसंगात् योगान्मी
नो मीनगताकीप्यविकृतफलो यथा वत्फलः किं न स्यादपितु विकृतफल एव शुभफल
फाल्गुणयोगाद्गुणोपि मीनो दुष्टफल एवेति भावः नचाप्येवमस्ति एवं सौरप्राधान्यस्वी
कर्तुर्निष्टद्वयोः ॥ऊषाननिंद्यो यदि फाल्गु[illegible]न स्यान्मेषस्तु वैशाखगतानिनि

46

ष्ठिता एषां लोकानां प्रवृत्तिः प्रथमनिमीणस्य ब्रह्मणश्चतुर्मुखकमलोद्भवेनेति तत्कालमार्षा
र्षदयाच्च भानोरिति यदुक्तं तत्सौरमासेस्य गमुख्यगते मकरादिस्थे भास्वतीभास्करे ना
सीत तस्मात्सरि॥ ब्रह्म नवविधा विंदुमासः श्रावाद्र मासः श्रुयानः श्ने ष्ठ उ [illegible] कः प्रथमभावः तेषां
यादिति जगतयोर्मिथ्यादिस्थितचंद्रार्कयोः किल लोकश्च यस्य [illegible] प्रवृत्तिः त
एवं द्रूकयोः समकालत्वाच्चांद्रमासादिः सर्वे सेषगताकीत्वात्त एव चैत्रमासः तदा
नीमादित्यस्यैव होरा श्रुता वा चार इत्यादिसर्वं पोषमकरादिस्थितेर्के नष्ट इति यतः
सौरवर्षमासादेः प्रवृत्तिः संहितावाराः मेकरादिरेव स्वीकृतः उक्तं च मकरादिस्थोपि
यभानुभोगादित्यादिःश्रुतमश्चांद्र एव मुख्य इति ग्रंथकारोक्तिः नैतच्चतुरस्रं प्रवृत्तिकाले
चांद्रदिनवर्षादेरपि प्रवृत्तिः तस्यापि मुख्यत्वं कथं न वक्तव्यं तस्मादनपायुक्तया चां
द्रमासस्य श्रेष्ठत्वे वक्तुमनुचितं किंच युक्तं तरं संहितागमवल्लोनादुच्यते न दर्श
ण पुक्तः कालः सास्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायामिति च पाणिनिरनुशासनासौ पौषः पौ
षीत्यादिका संज्ञा सौरादौ नो पलभ्यते तस्माच्चांद्रमास एव मुख्य इति श्रुत एव ना
रदादेरपि यस्मिन्मासे पौर्णमासी पैत्र्यधिष्ण्येन संयुता तन्नक्षत्राह्वयो मासः पौ
र्णमासीतदाद्वया तत्सदा शुक्लकृष्णौ देवपित्र्यो चतावुभाविति अभिधानं
च पक्षौ पूर्वापरौ शुक्लकृष्णौ मासस्तु तावुभाविति श्रुत एव सिद्धांते प्युक्तं मास

47

वि॰ टी॰ ५५

स्त्वांद्रमासो विवादस्त्वौत स्मान्तदैवपित्र्ययोः सौरचांद्रमासयोरेकत्वे सति फला
प्तिः समय कृपरि पूर्णा स्यात् केवलः सौरमासः चांद्रापेक्षया किंचिदूनः चां
द्रस्य मुख्यत्वादित्यर्थः॥१॥ एवं सौरचांद्रयोर्बलाबलमुक्त्वा गोचराष्टकवर्गयो
र्बलमाह॥ योषितां गुरुपतंगगोचरे शोभनो निगदितः करग्रहः अष्टवर्ग
विधिना [illegible] दत्य ये सूर्यशुद्धिमपरे न्तणाज गुः॥५॥ योषितामिति। योषितां
स्त्रीणां गुरुपतंगयोर्गुरुसूर्ययोः गोचरे शोभने सति करग्रहः शुभः मतः तत्र मा
स सूर्य इति अपरे नराणां पुरुषाणां सूर्यशुद्धिं जगुः न तु गुरुशुद्धिं गोचरविधिना
तदलाभे अष्टकवर्गविधिनेति। उक्तं च प्राक्। भानुरप्युपचयेति नराणां गुरुशुद्धि
स्तु व्रतबंधवातो न विना हि भूदादीनां तु व्रतबंधाभावादिवाद एव गुरुशुद्धिः सू
र्यशुद्धिश्चेति॥५॥ ननु चत्रगोचरस्य कथं मुख्यत्वं तत्राह। अष्टवर्गफलमेव जातके ना
न्यत्किं परिणायपि मुख्यता सत्यमुक्तं जन्मपुस्तवार न्मता मुनिभिरेव तं स्मर॥६॥ श्रा
अष्टवर्गफलमिति। जातके अष्टकवर्गफलमेवास्ति तत्र पद्धंद्राधिफलं तदेवगो

48

न्यच्च मघान्निते द्वावपि वर्तनीयौ वित्याहि वाचामिषमेव युक्तिः॥३॥ एवं सति सिद्धं
तमाह कषड इति यदि फाल्गुने कुंभो मीन[illegible]गतार्कस्तदा निनिंद्यः चांद्र[illegible]स्यमुख्यत्वा
त् एतन्मासे गमन व्रतवंद्यपि निर्णायमादाने षडिति। मेषो मेषगतार्को यदि वैशाख
गतस्तदा निनिंद्यः मेषगेर्के व्रतं न हीत्युक्तेस्तत्र शुभस्य मेषस्य शुभत्वे वैशाखयोगाच्छु
भत्वमिति भावः प्राकृतमाह मघान्निताविति मघान्निते चैत्रे गामीनमेषगतार्कौ
वपि वर्ज्यौ चैत्रे चैत्रे दोषात् मीनो हि खरस्तत एवाशुभो मेषस्तु चैत्रयोगादिति चांद्रमुख्य
त्वादिति सर्वत्र हेतुः इत्यादि वाचां एव मुक्तवतां मुनीनां युक्तिरियमुक्तैवेत्यर्थः
३॥ यदि चांद्रे मुख्यत्वं तदा पृथक् सौरमानं कथमुक्तमित्याशंक्याह [illegible]
रमानमिष्टं विवाहे तत्किं चांद्रमासमाद्यः फलेन यस्मात्सम्यकृतकालापूर्त
दैके सौरामास्के वत्सः किंचिद्दूनः॥४॥ प्रापरिति। प्रालिनी यदि प्रायो बाहुल्ये
न [illegible] सौरमानं विवाहे इष्टं स्वीकृतं तत [illegible] तदा फलेन चांद्रमासे किमाद्युः प्रयोजनं का
दयः घनमानपरिभ्रमणं चैत्रे वा[illegible] प्रथमे पुनर्वसतीत्यादिना यस्मादेतौ स्तौ

49

वक्रस्य प्राच्यर्द्धे पश्चार्द्धे च क्रमेणार्कराक्रमैः कृतान वक्रमितियोगमामनंति अत्र पर्यार्थः
वि॰वृ॰ दशमभावभागानारभ्य चतुर्थभावभागपर्यंतं वक्रस्य पूर्वार्द्धम् चतुर्थभावभागा
टी॰ नारभ्य दशमभावभागपर्यंतं वक्रस्य पश्चिमार्द्धं तत्र वक्रस्य पूर्वार्द्धे यदा क्रूरग्रहाः प
५६ श्चिमार्द्धे सौम्यास्तदा वक्रं नाम योगः प्रस्य फलं प्रत्र योगे ऊढायाः परिणीतायाः सुभ्रुवो
योषितश्च नवतिः स्वैरिणीत्वं पौंश्चल्यं वक्रवदुच्चैर्भाम्यति चतुर्थे स्वैरिणी प्रोक्ता पं
चमे बंधकी स्मृतेति चतुर्थे चतुर्थपुरुषभोगे अयं सर्वग्रहकृत योगः॥१॥ तनुनिरी
तनौ शुभाशुभैः ध्वज इतीह कृतोद्वहनावधूः सगुणालाभवती [illegible] भवतीति गितैः
प्रियमनोपमनोनुरूपविभ्रमा॥२॥ तन्विति द्रुत लग्नगैः शुभैरष्टमगैः पापैः ध्वजो
योगः इह कृतमुद्वहनं यस्याः सा वधूः गुणाढ्या लाभयुता च इंगितैर्हावभावादि
चेष्टितैः प्रियमनस्तोपमनेवशीकरणे उत्कृष्टो विभ्रमो विलासो यस्याः सा भाति २ अखिलकेंद्रगतैः
तोन्नतवान्॥३॥ अखिलेति पापेष्वनुच्चेषु गतेष्वपि योगः इह योगे पतितोद्वहं पुरुषं रायकरो। व
यया सा परिणीता वधूः त्यक्तपतिमंदिरा जनयितुः पितुर्गृहे कुरुत्यां कुप्रावादात्तेषा
मुत्सवानानंदान्कुरुते पि [illegible] व्यभिचारदुष्णवादमनुभवतीत्यर्थः॥३॥

५६

चरफलं संदिग्धताम् उपहितं स्फुतमस्याष्टकवर्गफलस्य परिणायविमुखता किं न स्यात् गोचरफ
लेष्वेकस्माच्च शुभावस्थाष्टकवर्गफले बलिष्ठमाविर्भाव्यः अतो स्याधिक्याम परिणायवितर्कधा
न्यकथं न स्यादिति भावः एत [illegible] दृष्टी कोयपाणावस्थितिः सत्यमिति जातके ष्टकवर्गफले
मुख्यमिति मन्यामहे परिणायेषि मुख्यतेति न सदा मतिवाध उद्वहन शास्त्रस्य तन्मशा
स्त्रस्य च भेदो मुनिभिरेव स्मृत इति॥६॥ अथोदाहृ [illegible] रणमाह॥ क्रूरमष्टम [illegible] मरिष्टमिष्ट
दं सप्तमं शुभ [illegible] मुक्तौ तितं न्मनि नेयमुद्वहने [illegible] रीति रित्यसावचगोचरपथोरथो हतः॥
७॥ इति वि॰ मासविवाराध्यायः॥८॥ क्रूरमष्टममिति॥ जन्मकाले क्रूर मष्टमं अरिष्टम
शुभमुक्तं तिवा [illegible] तिमुनयः इयमुद्वहनरीति विवाहमार्गो न भवति तथाहि जन्म
कालेष्टमः क्रूरो ऽशुभः विवाहे तु शुभः जन्मनि सप्तमोः शुभः विवाहे त्वशुभः अतोनयोः
शास्त्रयोरन्यथात्वमिति हेतोरत्र विवाहे सो गोचरपथो गोचरमार्गो रथो हतोतो
यतः प्रस्य मार्गो [illegible] कः गोचरमा [illegible] र्गः पारं पर्यागतः स्फुटः रथो हत इति वदी
तोपि तद्वितं॥७॥ इति वि॰ टीकायां मासविशध्यायः॥८॥ अथ प्रातिस्विकं भावफलमु
क्ता योगजमाहुस्त्वच कस्यादौ प्राचि पश्चात् क्रमेणा क्रूरा क्रूरा [illegible] क्रमित्यामनंति अत्रा
न यः सुभुवः सुरिणी लिमाम्यत्युस्वै अक्र वच्छि न वृत्तिः॥१॥ च क्रेति॥ शालिनी

वि॰टी॰
५७

हलान तथा च गर्भतरे निधने यदि सौम्याः क्रूराः व्यय धनस्थिताः धनुर्याभव
दंती इद पतिं हंति सद्गधाः॥॥ तथा च वामदेवः॥ क्रूरे षु [illegible] वि व्ययगे षु लग्नाह
नु भवेत्तलत्र मतिः [illegible] स्थिते शुक्र जाम्यदपेत्र त्व चारिणीत्वे विधाता वामे णपतिं
निहंति॥६॥ हनेति शुक्रः संगिरः प्रीतिमपि तृ पिके पत्यादंगनाम्यभूमभृते आनंदो
यतु दृशी तां दृशो स्यात् नानंद वधायो वै [illegible] गाति॥७॥ हनेति॥ शुक्रः पती
वच्चे हितदंगनायाः कन्या पाभ्युदृमो विवाह भूत पदंगनाभ्युदृमः कन्या
लग्नं तदापमानदो नाम योगो [illegible] तेन सुंदरी सा दृशे स्यात् वधायो [illegible] चित भर्तकु
लयोरानंदं विस्तृणाति विल्हार पति तीतं त [illegible] भावः॥७॥ व्ययरिपुहितवुके च व
क्र [illegible] क्ष्यु म तीसुते क्रमपाकु ठरएव इह विहरति सं [illegible] हल खवं पपावि टपटले
पटले स्थिताभिसारा॥७॥ व्ययेति पत्ि [illegible] चिमता म्रोमनः १२ शुक्रः ६ शनिः ४ क्रमा
त्स्थिता अन्दे वक्र हरः इह योगे विट पटले मंड सम्हदे विहरति कीदृशी संहृतो
भारितास्व [illegible] वं पूपाययासा पटलेव से चले [illegible] ले स्विता भिसारोयस्याः सा निःसंदे
ते [illegible] रिणी भवती त्यर्थः जनरं भोगा [illegible] नी याति संकितं सामिसारि [illegible] ति को पूः

52

गामनतोयतवस्तु मुनेर्मित्रु गंदति प्रोस्वमपं प्रोस्वत्नेत्यकैसो परिर्णो ये नपयोरस्त्व द्वंवं
धनयप्रोनयप्रोमितनु त्रिपौम्॥६॥ गगनेति। शुभगृहे द्विधाम चतुर्थे नवमे षुपयाय
र्थ्या स्थिपतैः प्रोस्वमंत्र योग मत्रु मुनिगं दति॥ सो योगः प्रो दुःस्वं स्वस्यति प्रति
वधनाति नि स्वकरो नीत्पर्थैः केन परिणाये न को संप पारुस्त्वंद्वु बाक मल्लनय
नानाव धनं नोकीदृवां धने नय घ्रासान ये न प्रो मिनी रम्यानती वपु घः श्री पासं
तासौम्॥६॥ राका दपूवु तस्वीरविन्नुः स पत्ने विन्नं विधनपसिपो मनभ्रसा
तश्रीनुल्लाप्त्यसुनयत्पे वि रूपरिस्त्नो सो भाग्य भोगभर भगित रमितोगी॥५॥ राकेति।
भोमस्तु सौ स्त्वं दः रवुवं पुक्काः चेद्भवति तदा श्री युत्पे पाः भग्या रचनपात रंगि
तानि संतात तरं गाणि वागानि यस्याः सा॥५॥ सोम्यामत्यो स्वातरापृपर सोम्याः
कुपुबो गंकाग्न केकन्यका स्मिन्द लोकांत कांत वेषाविबोधे वेंबे वृपारानं तु रमी
तिस्वमीत्या॥६॥ सोम्येति। शुभाः ८ पापाः ३।१२। यथा यचंकार्कं नामयो गंकुपुं ३
स्मिनयोगे परिणीता कंन्याकांत वेषा सुदरने पघ्यधरा वपृपाराम वपृपा रम
यतीतितं वपूपाभोगिनं का मं कं रमीति पूतिपा पेनरमयति पत्नो लुककयाम
रीत्यानिजेप गो मको चालि कं किंकृत्वा विधा येविषपा स्त्रो दंधाना दिमिमन्त्रो रै

53

पाठंतरे भिचारो व्यभिचार॥ना रविकविरविजैर्दुमिन्क्रमेण व्ययधन वधूनिधने मकु
मेणवः इत विदितकुरमलागदानि भ्रमति भुजि व्यति का परः भूतानि॥ रवीति। स्वर्थैः
१२ाष्टकराशी द्वा चैद्व रेषु स्थितैः कूर्मयोगः इत विदितः करग्रहो विवाहो यस्याः सा परः
घातानि गदानि भ्रमति पातेभ्यः परानि परः भूतानि पा रस्क रादिला तू सुदय
वा परः पादेनि पातद्इति भोजरातः पातेभ्योपि कानीत्यर्थः कया भुजि व्यत पादासी
लैन भुजि ब्या पाभावो भुजि व्यता वततो गुणवच्च स्यति पुवद्भावः नियाज्य लिंकाकर
प्रष्य भुजि ष्यपरि वाच्य रका इत्यमरः॥८॥ भवपरिभवविक्रमेः क्रमेणाद्युमतीमती
सुता सो रिभिः सनाथैः परिणामति दलं दुरि दुष्टस्वाः कुलंयुगलो हृति
धुर्यतो विधास्यन्॥१०॥ भवेति। स्वर्थैः ११ कुजदपूा मिः शाणिगतैः क्रमादेभिगृ
तैः सनाथैः सहितैः सद्भिर्दलंदु नाम योगः परिणामति जायते किं करिष्यन्
इदुमुस्त्वा श्रुद्वदनायां वधा कुलयुगलं पति पितृकुले द्वयं तस्या हृतिरु
हरणं तत्र धुर्यता सामर्थ्यं विधास्यन् श्रोता कुले द्वयोर्भार ण सामर्थ्यीता
पता इत्यर्थः॥१२॥ व्ययनिधनतनुषु मदनं चंद्रारुणकिरणौ मुधा लजगु मुनी

५८ 54

गः दृष्टवृद्धिनकुलांतकेकुमारीकुलमारीनचकापि कार्यसिद्धिः ॥११॥ व्ययतिऽ
पचे दसिकं प्रानिः ९ वंद्रः ८ सूर्यः १ अयंनुपालयोगः मुपालनामनपापाद वकु
लेदं मकरं उयोगेऽठकुमारीकुलनाशकाभवति कापि कार्यसिद्धिर्नस्यात् ॥११॥
तनुनवमभवेगर्विष्यात्क्रमेणावुधविवुधाश्चितपंगुभिर्गतैःस्यात् हृतपुवति रदस्वकु
ताकृतापान्वितरति देव तदेवतस्यमावा ॥१२॥ इष्टविवाहवृंदाः ग्रहयोगाध्या
यः स्याम ॥१०॥ तन्वेति पुष्यिता ग्रा। वुध१ गुरु ९ ६। प्रानिः ७ काद ७ प्रो११ ग्रावं॥
जोपोगः इत्यपुवतिरुपहृदकृता साहस्काराकृतानि ष्यादितः पेवचीस्तान्
ददातियद्दा दैवते दैवार्चने दैवभागेचतमसा मुरार्थैनलग्नाभाग्यवृतीच
स्यादियर्थः ॥१२॥ इतिश्रीविवाहवृंदटीकायांग्रहयोगाध्यायः ८ ॥१०॥ पूर्वमपि
प्रसक्त्यानेत्यादिना साधारण्येन ग्रहाणांभावफलान्युक्तान्यधुनातु प्रतिस्था
नेप्राधान्येनादौ लग्नस्य ग्रहाणां फलानि ॥ चिरंजीवांजीवः कविरवि रत्नानग
सुनानामगांकोवीपुत्रो यम पुवतिया श्रीप्रवालायिनी वुधामंतृः म कामगादृष्टा ५८

प्रि५३

55

वि॰वृ॰ ५९ तितथा सप्तमेत्रोदेवरि देवरेनयति देवरगामिनीकरोति सप्तमेतु देवरिदेवरा विलक्षमि
धानात् इकपोतोदेव पूर्वांकः ॥३॥ अथ चतुर्थभावस्था। दारिद्र्यम विरविनीसुतोव
रोगव्याघातं गुरुभंग गजेंद्र जाः प्रभुत्वंवा स्पजः विपुति प्रानिः त्तनामः भूत्यत्वंस
न्नतिसुखवतृवा हिनीनाम् ॥४॥ दारिद्र्यमिति सुखेचतुर्थेभवने रविनि
ते तासन्नतिभौमः चंद्रः प्राप्नुः श्री शुक्रः पात्मिन्र मंदिरं वातस्पर्भं गवुधगु
रुभ गुवश प्रभुत्वं स्वामित्वं जनयंतिचंद्रः वात्स्यपिभर्त्रविपोगं प्रानिः स्तनाना
सन्यपलुप्धेनभूत्यताप्त वाहिनीनां प्रौढा मता नाचिरं वदीतु सुवानीत्यमरः ॥४॥
अथपंचमभावस्था। सप्तम्भ्रामतुरसुरेज्यसोमपुत्राः पुत्रारिरविरसुतप्रतादिजे
दं प्रोक्तां तामवनीसुतः सुतेत्र पूर्ववद्विः संतानेसततंरुजासते कुमारी ॥५॥ सप्तु
त्रेति प्रसर्थिती। सुतेपंचमेतिष्ठतीतिसः श्रमसुरइयः भृगुः सुरेज्यो गुरुः सोमपु
त्रो वुधः कुमारी सप्तपुत्राकुपुत्रः रविः पपुत्रारिः पुत्रघातिनीचंद्रो सुतारुतेतराप्र
तायस्पाः कन्याप्रसूता भौमः पुत्रोकपीडितारो निरिना पत्यंप्रानिः संतानेवि
वपेसततरोगासंतत जनयेत् ॥५॥ अथषष्ठमभावस्था ॥ विधुर्निधनमिंदुजः
परमयजयमानुमानं कुजःकुपालमकभूविंगतवैरितावैरिगःरिपुगमुपूर्वा ५९

56

मथपीलं पापानि तपस्विनयी महर्निमित्तं सृजति ॥ पुत्रविषयाद्यादिनिधनमस्या ॥१॥ चिरंजीवेति पि-
त्रराशी सूर्ये लग्नेन स्थिता तौ वोमंगद्वयं वर्द्धयति चिरंजीवं दीर्घायुषं सूतेति कविः शुक्रः प्र-
विष्टो लोनिविष्टो यो नागः कामक्षेत्रं शुभगाभाग्यवतीं चंद्रकुजो यमस्य यापवति सत्स्यांष्ट्रे प्राप-
यिनी यमलोकगा सा ततः बुधो मन्द भक्ता पानिः स्रपीलं दुष्टत्वपीमहर्निं सूर्यः पापविनाशि-
नापाहलादिनाव निधनं सृजति ॥१॥ नितांत धनिनी धनेहि तहितां शुक्री वंदना मतादहन-
दस्युनिर्विधुरता धुरानंदनः सुतेषु पिमितं पवामलिनमहर्नि मकालनतः स्त्रीयंसदज-
दुर्भगां तनयति द्युती नां पतिः ॥२॥ अथ धनभावस्य प पीवृत्तं घनेद्धिती पनावर स्थि-
ताः शुक्रचंद्रगुरुबुधाः नितांतमत्यंतधनवती ॥ स्त्रीयं वर्द्धं जनयति घस्त्रनंदनः कुजः
रोगेनाऽग्निना चौरसर्पादिना वा विधुरतां विधवतां जनयति पापानिः पुत्रेषु सुप्तविमितं प-
वतीति मातां मितनरवेचेति मवन् रविवलान्तु मलिनरूपां च सृजति द्युतीनां पतिः सू-
र्यः सहजदुर्भगां तनुयति स्वतापव भाग्यहीनां सहजे भ्रातरि विषये निर्भाग्यां वा ॥२॥२
नपानीसहजे सघनां वर्द्धं तनुधनां सचिवः सुभगां पापांश्चीसुकृतिनी कुरुतः कुज
सौमजौ नयति देवरिदेवरिरूप निः ॥३॥ अथ तती यभावस्थाइनपानीति द्रुतः ॥ स
हजे तती यभावस्थविपानी वर्द्धं धनवतीं कुरुतः सचिवः पापासुखोग्गुरुः स्वल्पधनां
चैन्द्राभाग्यवतीं सोमसुधो पुण्यवतीं देवानां रिपवो दैत्यास्तानुपनत्यत्या चार्यः सान्नि

57

निःकन्यकां नियमो व्रतादिस्वीकारः शौचपावित्र्यं ताभ्यां हीनां करोति वक्रो भौ-
मः पापाकिनी मां सहनन्दक देवके तावि पापाषहद्दपी रविस्तु ग्रामपीलं लोकविदो बु-
धः कामंलाव पीक् मणाद्धे वदन्दकर्म विपापहलदनिंसोगुरुभ्रम सुप्रियकृते
पेसुकृतं पुण्यश्रीलं कौश्शोमेता भ्यामालते पोमे ते तथा तौ क्रूरेनेनु मालिनीति
चंदो नाम सुविसुचितं ॥१०॥ एकादश भावस्था एकादशे पापाताभ्युसुखवापा
केतु स्मरनां वरद्व वित्तं भोगभरानु सुखानि पाणिग्रहे ददति दीर्घदर्शां सुखा-
नि सर्वेपि सर्वभवने च बलाम नकिं स्थिता ॥११॥ एकादशेति वसंत दीर्घह-
लोचनं पाशतां तां पाणिग्रहे विवाहे एकादश ॥११॥ स्थिताः दशापातानि सह-
तं संपावोः [illegible] र पूर्णमो पस्या सौतपो हमुरवमादि पे वांतसू पौद्दमागृहे
पूः र नाना माणिक्यादीनां मेवराणां वसनानां द्रविणस्य धनस्य च भोगाभ-
रेण ॥ सुखानि संजातानि सुखानि ददति अथ स[illegible]सर्वसाधारणमाह स-
र्वेपीति सर्वे पि ग्रहाः सबलाः स्थानादि बलहीनाः संतः सर्वभवने षुलेनादि
षपि किं चित् शुभमशुभं वा न दद्युः अर्थादुक्तं सर्वफलं सबलानामेव जायते ॥

प्रभा॰१

वृषैर्मृदन्नपकर्षितांशानिः मूर्नेरुचिं स्वपति दुर्विधां विधुः प्रदक्षिणाव पवरू
डकुंजो रविर्विरूपयत्यति रुचिरामपि स्त्रियं ॥१२॥ वृषेति। रुचिरां चंद्रः वृषपर्व
वि॰टी॰ दर्पास्पियतां प्र माःबुधगुरुशुक्राः त्रियंसतां शुननि मित्र तत्कृतेन वृषेण धना
६१ पर्वयेनकर्षितांकुर्वेंतिप्रानिः सुरायां मध्ये रुचिर्यस्याः सांतां विधप्रदृःदु
र्विधां दुष्टंकर्मकारिणीं जानातिकुजोऽप्रदक्षिणा वामो चोऽवपर्वां गतत्र रूप्या
धिर्यस्याः स्यात्तां रविः रुचिरां मनोज्ञामपिविरूपां कमोति रुचिरेति के
देनामोपि ॥१३॥ अथैषो भावफलानां प्राप्नुत्यमाद। मतिफुनितनमतम
तनुवितर्के प्रातिगदत्व स्वबचनो व दुवक्रपिमविग ाप्य विप्रोकनप्र
षफलमिदमखिलमनुजेतरेखम्॥१४॥ इतिश्रीविवाहवृंदावने गृहभावफलाध्यायः॥ इतीति। इतीदमनंतरोक्तं फलमखिलं सर्वमनु
जेतरेखमत्यक्तमर्यादं यथावद्भवतीत्यर्थः कीदृक् फलं मुनितनानानाम
तं सम्मतं ननुप पुवितर्को पस्पतत तथायच प्युनाना िमिवदृक्प
तैतथापिगृहस्वलादिविचारवप्ताद्दृजविचारमित्यर्थः पुनः गहं गहप्र
तिप्रतिगहंचरं तीति तेप्रतिगृहचरा स्तेवस्वेचराः ग्रहास्तेभ्यः उदेति उद्भवतीति

पयसः पंक्तोरी भवति पतिप्राणिरेन्द्रोद्धकन्दैहिलांपोदुहि णस्तु खेनापदसोपिदि
वि॰टी॰ लोऽन्नम॥५॥ सितेति। स्यत्वे एवमभावेगुरुबंद्रग्र स्वः दुहिणोनस्तोतस्य गृह
६८ कमलतदनुखयासुतासांवधूनांमत्वेवमरणाय भवति सूर्यपुरी संखवाप्नुःस
पद्य दृष्टेक लं स्तीवत्वस्नवत्त मरवडितं चतत्रसे भवतः रोहिण्यापत्यैरोहिणे
योवुधः पतिप्राणीरस्पद्वृष्टिकन्या प्राकःस्यात्सोऽपीजन्मा भौमः पद्मिणाया
धयेभवेत॥८॥ अथ पन्नवमभावस्य। प्राप्यिसृत गुरुशुक्राः सांद्रमोभागपत्नी लास
स्वहसितकांतरसांतके स्तिंकुमारीमविरविसूत वक्राःकेतवाकांतप्रोल्लातप
सितुहिनरश्मिः क्रोस विजिंकरोति॥८॥ प्राप्येति। मालिनी। तपसिनव
मभावे बुधगुरुशुक्राःकुमारीसांद्रं घनं पत्नीभागंपतस्प लीलया हस्य
नेहस्नुनाहसितेनस्त्रीयेनकांतस्यभर्तुः स्वांते चित्ते केलिः क्रीडायस्याः संव
चेनसातथातां करोति रविप्रानिकुजाः कापट्यमुक्तमनसोचंद्रः कन्यां प्र
धु प्रास्तो॥९॥ अथ दशमस्य। प्रानिरनिपमथो वाकन्यका मन्यका धीर्वि
धुरविविरामी प्रार्कि नीव्यम्निवक्रः रचयतिरविरूग्णां कोविदः कर्मणाऽन्नाम
विकृतमकृतमश्री मालिनी मायमुक्तौ॥१०॥ प्रानीति। मालिनी। व्यम्निदप्रामेषा

नाः समं सहत्वरेणाचारू नुवांच्यनक्तिवच संपत्तिः पति नजातपात्र प्रभृति॥ धा विध
रितावत्नीवेरिगः षष्टगः विधुक्षेत्रस्थो रूमुवांव च्छ नानिधनं कुर्वन्ति पक्कदृष्य
तिवुधः पात्रु भयदत्तभानुमान् स पंज यमो मः कुपालदामस्रक्कं मः पानिर्वि
गातवे रितानिः स पन्नसा उपानाः भुकः सहत्वरणानत्ता समं सदमि पूर्वं वचसा
पतिर्मुरुः पतिं मर्त्तामं नजाता पात्र प्रभृति पियतं च्यनक्तित समिपात्रः का
पिनक्रूयत इत्यर्थः॥ धा॥ क्रपत नभावशं वुधावंध्यामिंदुः परिचित सपत्नीव
रिमवां गलदुर्मांपंगुः परनरवता दानवगुरुः प्रवीरा मत्तकी गुरुस्मर सेवा
व्यवसनिनी विवाहमोहियक्रियमतिरजस्का जनयति॥७॥ वुधो इति॥ पूर्विव
रिणी॥ विवाहे सप्तमे मम भवने स्थितो वुधः स्त्रियं वंध्यां जनयति इंदुः परिचि
तः स्त्रयहं मनुभतः सपत्न्याः परिभवक्तिर [illegible] स्का [illegible] पयासातां जनयति पं
गुः पानिः गलतो नूपूपतो गर्भा यस्याः सा दानवगुरुः शुक्रः परनरे रतां व्यभिचा
रिणीं सूर्यः प्रवीरा विधवा माहेयः कुजो ऽतिरजस्का प्रदरव्याधि मतीं करोति॥७॥
ग्रयाष्टमस्था सितसितकिरणा ऽयामत्य वे मत्य वे क्रमन्वनवरत सुखायुः स

वा५

वि.गी. ६२ मूलगात स्थितः शुक्रः हेदुः पत्र क्वापि स्थितो भगाय ग्रपापो नवो पाधी धौ विनेष्टे
गतो भगाय स्यात्॥ १॥ क्रूरय सप्तमदशमचंद्रस्य विरुद्धा वमाहा ग्रतुर्थकावकेंद्रगः
सदसहैतान्यव गपुकस्नुहृष्ट मेदितः शुभः पापी [illegible] पूरव मडल्याराः ग्रतुर्थ
तिप्रामाणिका तुर्य च तुर्यका पोलान्ते तान्यामन्यानि केंद्राणि॥ १०॥ तत्र गतः
पापी शुभः स्यात् [illegible]
[illegible]
तलः सिवपादि [illegible] तिमलवधीपालः [illegible]
तः शुभ इत्यर्थः क्रकापकोणाकेंद्राः इति पाठे लग्नवर्जं कोणाकेंद्रस्थः पा
[illegible] द्रस्थः तथा शुभो न कश्त्रिकोणा सप्तमो वरस्य यो प
गौहि मच्युतिः शुभ स्थेगः शुभ [illegible] स्थित शुभ शोभनमिति ग्र च स्य यस्यापि मः
विलग्नतः सीतः सतुना रुदनमहता दोषेषु पतितो ऽसौ कर्गे एकृता त्यक्तः॥ १२॥ ग्रथ शु
मयोगानाद्य पूर्णितनया स्थिता भ्याने दमद्धीवुभाभ्यां जयमिति तनुयाते जी
वदुलपत्नीवे स्त्र सुर सुर मंथा स्था वेदे रात्यशुक्रे विजय इति विभक्ते
तेचजीवन्ततमा दुःखमा पूर्णीति मालिनी॥ तनुश्च यात [illegible] इति य यो विप ६२

वि॰टी॰ पातालवज्रोद्भवइतिरविपुत्रेहैंसिके येतमस्काः तनुगदयुतिकेतावंतवक्तोषुप्रोक्तव्य
मननिधनतामिलप्यतेपंकजाक्षी॥५॥ दिनकरेति॥ तनुगदयुतिइतिसर्वत्रसंबध्य
६३ तेदिनकरेलग्नगेव्यालः भौमे१ पातालमुखं प्रानोः२ दयन्नाद्दोतमस्काः केतौ छं
तकः॥ एषुपंचसुयोगेषुवधूः प्रोक्त[illegible]व्य मननिधतामिलप्यतेकर्मवज्रेति रू
पततोपाकरणा यद्वाकर्मेति रूपंतदाकज्रेति ततोपादातस्वयेक फलं॥६॥ अ
थान्यदूषणयोगद्वयमाहसातर्वितुहिनमरीच्योरंगनायेवटहणोचरग्वतातयोः
स्यात्कौतयुगंसकुमार्योः अविदिपाववलिनश्चेद्यायिनोयुगमइंदावशुभदृशानुपे
तेकन्यकालन्यकाम्या॥ धातन्वितितनुलेना लुदिमनमरीचिश्चंद्र[illegible]स्तयोस्मग
हचरराधिमतयोः आधोर सप्तमीअंगनास्वट्टः अर्कः सस्य दू[illegible]णेतत्योचेद्या
यिनोग्रहाः अविदिपाम्यिताःसंतोवलिनःस्युतदाकुमार्योःकौतयुगंभतृद्वित
यंप्रणत अपमर्यः जातके प्राच्यादिशुजीवबुधाविल्यादिनादिगवला स्तन्यासेल
मंप्राचीतुर्येसुदीचीसप्तमंप्रतीचीदशमममवाचीकिपिणन्यष्टेतदंतमाल
विधिपांचतुष्टयेभवतितत्रकोणगताविदिक्तदन्या अविदिक्साविदिगेवत ६३
ताहृग्रहदकौउतरकौलीनेशुभाशुभफलंयत्किंसातथाकिंकृत्वाग्रहाणांव
घोषंवलावलरूपंविचार्येत्यर्थः॥१३॥ इतिश्री[illegible]वि॰टीकायांग्रहभावफलं
॥ अथवलार्थमाह॥ बदूल्यापेक्षशुभाःशुभायनिधनेघूनोत्पवजेषु
धीतनुज्ञोसितज्ञोविधुलेनेसौमसितानिपाःद्विविसितःसैदुर्विनष्टेज्ञायः॥
षडिति॥ शार्दूलं॥ अशुभाः पापाः६।३।११॥ स्थिताः शुभापान्यत्राशुभाफलंवंतिसौ
म्याःशुभाः बुधगुरुशुक्राः॥[illegible]८।७।१२॥ स्थितानशुभाश्रन्यत्रशुभाफलंप्राप्नोति
वंद्रः३।११।२॥ शनिःपानिरवीउपलक्षणतयाराहुकेतूअपितावदेमेशु
भाफलंपरंवमंबुगुरुशुक्रास्तत्रद्रमंगापलग्नभंगकर्तार इत्यर्थः किंचप्राप्ति
तनुचंद्रलग्नेनकरघनवृतान्वितेभंगायभवतः क्रूरः घूनसप्तमंवृत्तमावृ
तयपामीपनवृतते[illegible]चतेऽन्वितेचतथाचंद्रस्यलग्नस्यावासप्तमंकूराक्रां
तंस्यचंद्रलग्नेवाक्रूराक्रांतेनतदालग्नभंगइत्यर्थः किंचलग्नचंद्राभ्यां
सप्तमेसितज्ञोशुक्रोबुधोवाहाधिभंगायलग्नेविधुश्चंद्रः सितःशुक्रः
अधिपाःस्वामिनःलग्नाधद्रकाणानामष्टमेलग्नादेवनतुचंद्रातसौम

रिगतं पुत्र्ये केसंबंध्यते बुधशुक्राभ्यां तनुगताभ्यां क्रमेण नंदभद्रौ योगौ स्तः बुध
लग्ने याते नंदः शुक्रे लग्ने याते भद्रः ३ भाभ्यां बुधशुक्राभ्यां १ जयः जीवलग्नेगजी
वः जीवशुक्राभ्यां मु मान्यांलग्नगाभ्यां श्रावरः बुधगुरुशुक्रे लग्नगे विजयः
तमेव योगं १ विशुक्रं जीमृतमाहुः बुधगुरुभ्यां लग्नगाभ्यां जीमूतः ॥३॥ अथैषां
फलमाह ॥ इति शुभफलयोगाः स्युः तनुस्थैर्मुख्ये भर्तुनिमिरभिहतास्ते जन्मया
त्रास्वपि स्युः भजति युवति रत्नि भूपसीमंतिनीत्वं गतयुतिवलयोगादेतन्वा
धर्ममस्मिन् ॥४॥ द्रुतीति इतीमेस्त शुभयोगाः मुनिभिरुक्ताः नकेवलं विवाहे
पितु जन्मकाले यात्राकाले पिशुभदाः एभियोगैरूढा वधूर्नृपसीमंतिनीत्वं
नृपपत्नीत्वं भजते तद्वत्तीया जातास्याद् इति भावः किंचास्मिन्योगसमूहे गृहाणां
तियोग सत्त्ववलयोगः तत्वलत्वे तस्यादेन राधर्ये उत्तरस्यात्तमस्याधरस्यानि
कृष्टस्यचतावस्तव ज्ञेयेगागकर्ते प्रसादाणांप्रावन्त्येयफलाधिकानैवत्स्वतः
न्यूनत्वं कल्प्यमिति भावः ॥६॥ अथाशुभयोगानाह ॥ दिनकरसंधिराभ्यांच्याल

वि.टी. नीचिपः स्यात [redacted] चंद्रभगृहवलिनौ चेद् दृष्टमन्नीमिनौ हतनास्यात वैः स्तमौगेर्नि
जनोगकौषाले ॥७॥ पतिरत्त पतिर्विमोचनः शुभैरस्तात्तमदा मदगृहतः श्रवलाव
९८ लिनौ दिशांत्यमी स्तदृष्टांते धनशुभंशुभक्रमात् ॥८॥ किंच पतिरिति । वैतालीयं वि
वाहलग्नात्सप्तमे षष्ठः पतिः रविभृगुस्तुरः मदगृहतः शुक्रात्सप्तमस्तुरस्य सप्तमदाश्च
सूर्यभौमौ प्रसत्तपल्यादयो निर्वलावधनाते षुपत्यादिषु शुभं [redacted] वलिनश्चेच्छुभंदिशंति
दद्दति प्रतए वएषां वल्समा वपूयकमित्यर्थः ॥ पापिग्रहस्पर्प सृताव नीसुतैरविनीचा
स्तगतैः करगैस्पशुपितन्वयि येन तयते निरपत्यानि यतं वितं विनी ॥९॥ किंच पापी
ति । विवाहे सैचंद्रपूनि भौमैः पापग्रहापि गते नीचगैर्वा अस्तैर्वा तथा लग्नाधिपेनापि
तादृशेन सता नितं विनीव धूर्निरपत्यानिहंता नानि यत नव पुष्पवती तत्पतेश्चतस
श्रमतं वनेशि निर्वले इति पूर्वाबोध्यः वलरहितेन वध्ने नेत्वीणान भवत्यपत्यानीति पौ
नवाक्तेः ॥१०॥ वैतालीनृपापात्मीयं लौकिकीमव्याप्तिमुपदर्शति ॥ कवेस्तृतीयस्य शु ९८

भायरे स्वालमंननमस्योनमहीननक्लि मोमंःत च द्रव्यपेसोदिर वीति रीतिर्जनि कृनागत्रिं तरां
कुतस्त्वा॥१॥ कवेरिति लिम्नात ततीयस्य कवेः भूतायरे स्वालमत सर्वं बलावल लोकेनेम
गान्नार्थ प्रतिग्रहेमे केकारे मिस्वाक्षिः यत इति ज्योतिर्विदां समयस्तत्र स्फीतोयाभ्युग्र विरे स्वाप्र
दद्रत्वेकारीतिः नभस्यादपा मोनौ मोलमंननमननक्लि इति द्वितीया तथा वाद पेपानि सपिल
मंननमं त्वीति त्रतीयारीतिः पद्धति नेषु लोके षु कुत स्यजागर्ति तरां सर्वेषांनि मेलेतिमा
वःकुतोजाता कुतस्त्या प्रतिपायेन जागर्तीतिजागर्तितरां क्षामव्यातान्नर प्रकृत्वन वतंदतम
व्यथा॥९॥ अथ पामित्रमंगमाह उपानागुरूरिंदुनंदनः पापि पामित्रगणापतापस्तते नव
पंचमके विदूमित्र मप्राणीपुष्टदृष्टाविधुंस्यपान्॥१०॥ गुरूनाइति प्रतोगुरुर्वुधो वाको
णगःकेद्रगःमित्र राषिगो वापूर्णोदृष्टपाचंद्र पद्यनुप्रापि नोपामित्रगः सप्तमस्थापः
पापस्तस्य ताप तन्त्रुन्यारिएं हरतीति तथा स्यातत्प्राचके दृसप्तमवर्जितं ग्राह्यं तदुक्तं स्व
रिजदिवसर्व द्रात्सपूर्वं क्रूरदो षक्षयकृदमरपूज्यःसोमपुत्रं मितो वाउदयादिक्तवकघमेषु
गुचालयस्थापदिव सवलहष्टपालोकपे ... त मपिनि॥१॥ अपवादापवादमाह
क्षिमरक्षिमनवां पाकालस्वलोयदि स्वेटःप्रारः प्रापकापाके अपमन्यायोसेन्पते निवि

वि·टी· पदिवांस्यानांस्त्रीकामः पुष्टिकामो वाग्रहपसंसमर्वृ रदित्यादि पा नवल्सादि समती
नोचकिंचित्सादि शास्त्रस्यचवै पर्यंसंगः स्यादित्यर्थः भूतो पदुक्तं तत्सम्यक्॥६॥ भूप्य
६७ कृततत्रतावत सुस्यापि प्रन्याह श्लोकसपूर्वकेन। छापाविधो नधुवमद्वमालामोवलो
कपे यानचमातृचक्रं खंडपदं यस्य चकर्दमादौ कफ भूतो मज्ञति वावुवुवी॥५॥ रूप
मितिभूयुवरंन वृणीयन्निनुतेरणसर्वत्र संवेधः भ्रमकूपः विधो पाक ल
कंनालोकपेतधुवनदचमालाचमातचक्रेच तारामडलानकंनोलोकपेत
पस्यचपदकर्दम धल्यादौ निद्दिपं खंडजायते पस्य चनिष्ट तःकफः श्लेमाउदके चुतो
जवीजसंसंगीमज्जत्यधोयाति॥५॥ उर पुरः भुध्यतिपस्य चाद्दिनमांतितिलांग
लपश्चवतो स्नातस्यमक्कपोधि घ मवक्रीनि लीयते रिक्तमुखंगव गोवा॥उरस्त्री पुरु
वैरोवद्दश्चंदनादिनालिप्तमितमंगात्सर्वं मेवमुष्ट्ठं भवति पस्यचमुखंवकनिकोगु
ष्टे विताप मध्यमास्त्रि स्त्रींगुल्फः परस्परानुलिप्तं लग्नानस्मानिपूति परिध्य
तोहिमुखवृतलकुचितं भवति पस्पवोधके स्नातस्य मतके घरमपिपवास्यात पस्य
वामहिफलधान्यादिना रिक्तं चतुःकाकपेपन्यादिनिवसति॥८॥ नाकीर्णकर्णः ६७

६९

भूषणं तद्दन्मान्यतां यातिकिमुतान्यथामितिभावः॥१४॥ इ वि·टी· वलावलविचारा ध्यायः॥अ
थस्त्रीपुरुषयोर्लक्षणानानापमिथ्याध्यायः तत्रतत्कारणमाह॥उत्तिस्यसामुद्रकलक्षणानिव
कुमारीवृणुयान्निमित्तैः एवंकुमारीवरमप्युदर्कोनस्वेकधारं निरधादि धीरः॥१॥उत्त्विख्य
तावरः प्रथमंकुमार्याः समुद्रेणप्रणीतानि लक्षणान्युपलक्ष्य स्फुटं ज्ञात्वानिमित्तैः शुभशकु
नादिभिश्च शुभं ज्ञात्वाकुमारींवृणुयात् एवंकुमार्यपि वरस्य लक्षणानि संतितिशुभंनिमित्तं चज्ञा
त्वावरंवृणुयात् एवंचेत्तागुक्त फलसंदर्भ स्पकैमर्थ्येमित्यतंश्राह उदर्कइति ह्रियतो धीरै गौ
दिभिस दर्केउत्तरफलमर्थनिश्चितमेकधैकविधं नतीर्थधादि किंतुवदघोक्तमतोपमध्य
कंप्रकारं इत्यर्थः समुद्रः किललक्षणपूर्णस्य प्रवर्तकः यथाव्याकरणस्यपाणिनिः सदर्द
सोवापिंगलः प्रतस्तानि समुद्रकानीत्युच्यते॥१॥ तदेव प्रपंचयति। एवं निमित्तं प्राकु
नाः स्वकर्मपूारीरमुगंलक्षणभूतानि दोषाभिदारगृहद्वारकालकाम्यानिचैवं विविधः
फलाधा॥२॥ स्वप्नइति। एवं स्वप्नादिकोविविधोऽनेकप्रकारः फलाधाफलागमक
मर्गोक्षितत्रस्वप्नेनिद्राजन्यंज्ञा मनोवासितमनः परिणाममपपा प्रस्तानेसमि

८९

एवमंगधोपेयांतानिशवगंधीनि ताञ्चितानि गात्राणि यस्यासौ तथापि वा सीमं
तितः संतानतः संमताः सर्वजनाः केशाय स्यासौ तथा संमतः स्त्रीणां ललादूर्ध्व
किटी० ६९ शाविशेषः प्रसिद्धः ॥९॥ अपि द्वादशोर्मनस्व ध्यारीराप्लुद्धः स्फव चक्षुर्विलोचनो
वानिरीक्ष्यते स स्वमनमानुषेयः विशस्तनासानयनक्षतिर्वा ॥१०॥ अपीति योवा
शरीरात् क्षरंति गलंति रोमाणि नखानि यस्य तथा योवा सद्यः स्त्रव दश्रुतिम्
चक्षुर्विलोचनं न पश्यत तथा योवाऽमानुषं विपशाचादिकं स स्वं निरीक्ष्यते
योवा शिथिलीभूतनासिकालोचनकर्णः स्यात् ॥१०॥ आद्धिष्यमाणो दिवा
दक्षिणस्यां जागर्ति याने धिकृतः स्वरादौ नेदिएदिष्टोत न मनुं कुमार्या न्यायाः
प्रदानाय वरं वृणीरन् ॥११॥ आद्धिष्यमाण इति । योवाहद्धनमध्ये गार्दभा
दौ याने धिकृतश्वारूढो दक्षिणदिशि याद्धिष्यमाणः प्रेर्यमाणः प्रबुध्य
ते अपि जातारः कुमार्याः प्रदाय न वृणीरन् तत्र कारणमाद्यानेदिष्ट इति ।
नेदिष्ट इति समीपोदिष्टांतः प्रलयो यस्यासौ तथा अंतिकवाढयोर्नेदसाधा
विति नेदादेशः दिष्टांतः प्रलयोन्यपद्ध्त्य मरः अर्षादेवंविधामासन्नम
त्युं कुमारीं नवृणुयात् वरोपि ॥१२॥ श्वायं निरीक्ष्यदाणमंतरिद्धं पुरुषपूर्व
योनिःश्वसेनेव पार्श्वतः अग्निमाम्नं तश्वायमिदश्व कायं पपरूपत्सेन पूर्वपद्ध ६८

नक्तानि ॥३॥ एवं मन्वते केषु फलाद्यमसुखमाधानमादापामिति । पूर्वजन्मनि यदुपार्जितं सद
सत्कर्म तत्स्मात् कर्मेत्युच्यते तदेव दैवं यद्येकं तन्नपयत्नः पौरुषं चोच्यते प्राक्कर्मणः श्वास
पद्ययायपोषायपुष्टये विधीयमानेकर्मसमर्थं भवति किं वत्सलिलादिवत न लागित्यर्थ
मि संस्कारवत यथा बीजं जलादिसंस्कारसंस्कृतमदुदेति वहते चान्यथादीयते तथापा
कर्मबीजमैहिकेकुनप्रयत्नेन वर्द्धतेऽन्यथादीयते तस्मात्सदाचारवताभूतिस्फटानायु
विताचरणानिष्टानां कदापिनसानिः अप्र दपिकर्मफलमता प्रयत्नेन न निवार्यते ततानि ।
मितलदाणप्राकुनादयो यथावरूपमनन्वेष्याः ॥३॥ केचित्ताद्धर्मफलदमिति मन्यंते तन्मतं
न० निरस्यति । फलेयदिप्रारब्धमेवतत्किं कथ्यादृपायेषु परः प्रयत्नः अपुतिः स्मृतिश्चापिनं
नि० णांनिषेधविधयात्मककर्मणां किं प्रमा ॥४॥ फलेदितिः । विपरीताख्यानिको प्रागवर्षप्र
तानेकर्मैवचेऽनन्यपत्नः तदपदेवयपुरुषभावितद्ध वेत्यव त्याप्रायास वन नैः कृष्यादि
षु नपतनीयंयतते चातः प्रत्यक्षविरुद्ध तदित्यर्थः आगमविरोधमप्याह श्रुतिरिति । न
णांनिषेधविधिरूपकर्मणां श्रुतिस्मृतिश्चापि किंनिष्प्रमाणताः ततनरचेदित्या
७ दिनवृत्तमाहे नकूपमवेद्धेदेवान्नवाङ्कुलं नदीतरेन्नसैष्यायमन्यापद्येतेत्याद्याश्चला

वि॰टी॰ नाहुवासाः परिवीतवेष्टः नह्नीमुखेनि[illegible]प्यूमा[illegible]प्रांतम्दर्निर्नवाति कृष्टेन 73
६९ ज्ञाताराकोवा॥८॥ बहिन[illegible]घाः स्नेहिताः ईदृशाणि नेत्रेव ङूः स्वांश्रुके प्रांष्ठ
यस्यास्तो तयायुवा मध्यवयः सुवासा निर्मलांवरः परिवीता नितिसंवृतं
ष्टितं हृदेंगितं यस्य ह्निपा मुखमिव मुखयस्य निष्प्रभा कांतिहीना प्रांता
पृ५ नुमान्मूर्तिर्यस्य प्रतिकृष्टेन ईदृशेणि नेत्रेयाः सारके कनीनिके यस्य स ईदृ
शो न भवति॥१४॥ औचित्यचारी प्रविरिंगितज्ञो विस्तीर्णहस्तानन बाहु
वक्षाः स्त्रीपि सत्वाकृतिमान्कुलीनः कन्याप्रदानाय न रोगी न रोगी॥
१५॥ औचित्येति। औचित्यं न चरति प्रवर्तते यथा उचितमेव औचित्यं चरि
९८ तुं कर्तुं शीलं यस्य सं[illegible]प्रविरनितिवृतः इंगितं परिचेष्टितं तं जानातीति स
विपुलं विस्तीर्णहस्ताननवाहुवक्षो यस्य मुखस्थल ह्रदयानादृ।
सर्वोपीति एभिर्लक्षणैः संपन्नोपि सर्वो नरः सत्वाकृतिवान् सत्वं धै
र्यमाकृतिर्भद्राकारः श्रुतवान् यद्वा सात्विकप्राकृतिमान्कुलीनः स
त्कुलप्रसूतः नरोगी व्याधिहीनः सताह्वशो नरः कन्याप्रदानाय यो
ग्य इति भावः॥ क्रयवधलक्षणान्याह। पूर्व श्रुकूपा स्नेन्वतो ष्टिप
पुकरचरणाङ्गत्वरूचो गतकेशा निःपैत्री वा रोमशा गी कृषा ६९

कृतौ विकारः॥१२॥ अथ छायायां लक्षणेनारिष्टफलमाह। छायामिति। नि
ष्फलः स्थिरो नेत्रयोर्गतो यस्यातो तथा सन् लक्षणमाह लक्षणं यानि रौ
क्ष्यततः लक्षणमंतरिक्षं परपन् लकायवेदेहशून्या प्राणिस्थितमेघालीसमा
नाछायाकृतिर्यस्यासौ तथा नपश्येत् सन् पृथ्व्यां येत् किंच लकायेविकृतोदृ
ष्टो यस्यां विकारः स्यात् यस्यां गम्य यथाविकारो दृष्टस्तस्य तथा विकारः
स्यादित्यर्थः॥१४॥ अथ श्लोकत्रयेण पुरुषस्य लक्षणान्याह। प्रदक्षिण
वर्त्तशरीररोमा वृषस्तनः फेनिलमूत्रपातः। अल्पपार्ष्णिर्मनुजोतिगंभी
रो धीरोन्नरंभस्त्वविपश्चित्स्यात्॥१३॥ प्रादक्षिणेति प्रादक्षिण्यमावर्त्तः प
रिभ्रमो येषां तानि शरीररोमाणि यस्य वृषस्य स्तनइव गंभीरः स्तनो
यस्य फेनोस्ति यस्मिन्न तो फेनिलः फेनादित्वादिलन् तादृशो मूत्रपा
तो यस्य सः नात्यल्पो गुरुः पार्ष्णिर्यस्य सः नाकादित्वान्न लोपः पार्ष्णिर्गु
ल्फयोरधः प्रदेशः तं कूपी वृद्धे वे गु ल्फौ पुमान् पार्ष्णिरघस्तयोरि
ति कोशात् मनुजोतिगंभीरो गंभीरः प्रकृत्यादित्वात्तृतीया धीरानि सं
श्रायं जाताउन्नतावर्द्धमाना कार्यारंभेषु रुचिः प्रीतिर्यस्य प्रशास्तप श्री
वान् प्रसस्थायामत्व ये विनिः॥१३॥ स्निग्धेक्षणात्वङ्नखदंतकेशाय

त्यपर्णीपुर्याः क्षिन्नोन्नदपत्रमल्यायुरित्यर्थः॥१६॥ एकातिर्यक् तर्जनीयातिरे
खातर्जन्यंगुष्ठांतरालेतदन्यातेदेस्यातामायुरैश्वर्यरेखेतसौंदर्यसंदरखे।
तयोः स्यात्॥२०॥ एकेति। एकारेखातर्जनीप्रति तिर्यग्याति तदन्या च तर्जन्यंगुष्ठयो
रंतराले स्थिता ते द्वे क्रमेणायुरैश्वर्यरेखे स्यातां तयो रेखयोरूर्द्ध्वं गंभी
रेति वक्ष्यमाणसौंदर्यं तितयोरायुरैश्वर्ययोः सुंदरत्वं स्यात्॥२०॥ ऐश्वर्यरेखं
पिच्छिरेण मूलाद्युनक्ति याशोपितं वंश रेखानीरंध्रं वंधागहत्वं धनायवर्द्धी
यसीवं पाविवर्द्धनाय॥२१॥ ऐश्वर्येति। यारेखामूलान्मणिवंधान्निर्गता ऐश्व
र्यरेखायाः पिच्छिरेणाग्रेणायु नक्ति योगमेति सापितं वंशारेखा भवति तादृ
शेपितं वंशफलं वाच्यं किंच सैवनीरंध्रं वंधारंध्रेणच्छिद्रेणावंधेन रेखांतर
कृतप्रतिघातेन चरक्षितागृहत्वं धनायगृहं गृहस्य तीत स्यावं धनं पति प्रीतिस्त
स्मै भवति सैवच्चवस्त्री यसी ग्रतिवर्द्धुलावं शावर्द्धनाय प्रियस्थिये स्यादिनावर्द्धु
लस्यवर्द्धा देशः॥२१॥ कनिष्ठिकातोजीवितरेखयोः स्यान्मध्ये मिथः कांतकलत्ररे
खाश्रपत्यरीत्याकरभे परेस्मिन् भवंति सामानुरेखागरेखाः॥२२॥ कनिष्ठिकेति।
जीवितमायुः कनिष्ठिकायुरेखयोर्मध्ये करस्य प्रदेशे स्थिता मिथोन्योन्यं कांत
कलित्रे रेखाः स्युः पुंहस्ते ता वंत्य स्त्रापत्यभार्यास्त्रीहस्ते ता वृत्यत स्याः कांता इ
त्यर्थः मणिवंधात् कनिष्ठिकरस्यकरभोवद्धिरित्यमरः ३ वरितेः गस्मिन् कर

श्रु३

कुटिलचलतक्रूरसघ्न दृष्टिः वामावर्त्तो विशालो न्नतविकटनटक्रूललाटा स्त्री
पूतीनो वीमत्यां गुल्फिभ्यामनियतवहु भ्रुवेदिक्षिनी गोहिनी रूक्षा॥१८॥ धूम्रभ्रु धूम्र
मेति धूम्रैर्भिः धूम्रामावुन्नतावुच्चावोष्ठौ यस्याः सा नासिकोदरेति ङीप् करौ च चर
णौ च करचरणं पृथु विस्तीर्णं तं करचरणं यस्याः सा दुष्टाङ्गुलेवा रूक्षा गात्र
केशा यस्याः दुष्टाङ्गी पो विकल्पनान्न ङीप् सर्वेभाव ः शौवं ते नहीनानिः शौचा
रोमाणि सन्ति येषु तादृशानि अङ्गानि यस्याः सा रोमा ढ्यः शास इतिमत्वर्थीयः
अङ्गगात्रकण्ठेभ्य इति ङीप् कृशालघुः कुटिला वक्रा चलं त्वस्थिर क्रूरो रोगास
म्भासक सा दृष्टिर्यस्याः सा वामाऽक्षिदक्षिणावर्त्ता रोमवलयो यस्याः सा वि
लोम्नालं विस्तीर्णमुन्नतमुच्चं विमदृश्यं नदृतीन्त्यन्ती भ्रुवौ यत्र तत्त्वललाटं
विकटे मिति कं यस्याः सा अङ्गुल्यां गुल्फिभ्यां चरणकनि[illegible]एकाभ्यां गमनकाले उर्वी
न स्पृशती अनियते वा रतं स्थ्या रहिते वहुभुन क्तीति सा गोहिनी वधूर्दहिनी
मूर्त्तिमती रूक्षाधिपूर्व वर्त्तते॥१८॥ किं चेति। यास्किाग्ललाटे ० दलं विनील
कान्तकान्तानुन्नतात न्तवीडुद्या सन्ति सत्यनितं व गुह्यानि तविनी दीर्घ माला
कुलक्षी॥१९॥ किं च यतिः यानि तवनी स्त्री स्फिग्भ्यां कटिप्रोथाभ्यां ललाटोद
रेण च लंवते सा क्रमेण कान्तं कान्ता नुजकान्ततातं तव हन्तीति तादृग[illegible]तिस्त्र

वि·टी· मे स्थिताः सा मातुरवर्गस्या पत्यरीत्या[illegible]रवा[illegible]नेपाः सं मातुरपत्यानि सामातुराः
७१ सोदराः मातुर[illegible]संस्या संभद्रपूर्वाया इत्यण् उरच पथा गुण तत्ले पुत्राः कन्याश्च
लक्षितास्तेषामायुश्च तद्वत्तदस्मिन्[illegible]जीवितरेखायाश्च धुस्थिते कर मे भ्रातरो भगन्य
श्च तेषामायुश्च लक्षणीयमिति भावः॥२२॥ अनामिकेति मूल विभक्ताया पुण्यस्य
रेखा तदवाप्तिहेतुः निःसीमसीमन्तितं पंचधाकस्याद्रिरेखा न करोति नाङ्ग्या॥
२३॥ अनामिकेति। या रेखा अनामिका मूलस्य विभक्त्वणी मनामिकामूले उद्वे
स्थिते तत्पर्वसः नित्यनपुंसकत्वात् स्त्रीविवक्षायां विभक्तत्वणस्य[illegible]स्त्रीवत्वंसा
पुण्यरेखा विद्यामानाक्षुद्रमेदहीनातस्य पुण्यस्यावाप्तिहेतुः हेतुशाब्दस्यनि
त्यपुंस्त्वं निर्गतः सीमावधिर्यस्यासौ निःसीमः सीमन्ते जातोऽस्मिन्नसौ सीमंति
तः पंचधा रेखा यस्यासौ पंचधारेखः करः निःसीमं पूर्णं ही मंतितो द्विधाकृतः
पंचधारेखः पाणिर्यया सो ह्वरेखाकस्य राज्यं न स्कोति इति अपितु सर्वस्याधिपति
पंचधारेखः धूपः पाणिरित्यमरः यथा ह्वरेखया द्विधाकृतमिव पाणितलं
भवति सा वर्षपराज्यप्रदा भवतीत्यर्थः॥२३॥ अरूपदा गंभीरमनो हराभिरे
खाभिः रक्तमधुपिंगलाभिः न चातिवह्वीभिरखामवामेषु वेगेषु पुंस्त्री फलयोः
स्फुटत्वं॥२४॥ अथ सर्वासां रेखाणां साधारणं गुणमाह। अरूपदेति। विप ७१

वि॰टी॰ मर्च्छितं वचनमुन्नतं मनोनिर्विघ्नोषष्ठ खदं दृष्टां वपुः प्राप्ति चेदच परांगमुखी म
७२ तिलदाणां किंमेवैरैर्न्यपोषिता ॥ २४ ॥ मूर्च्छितमिति । रण्याहृता यदि वचनमर्च्छित
मिष्टमनोज्ञं स्यात् मनउन्नतमात्यविषये तत्र वृत्तिमत तत्र वपुःश्रीरीरं दृष्टां नेत्री
७४ णां निर्विघ्नमधिकं सुखदं मतिर्बुद्धिरघपराङ्मुखी पातका त्पराङ्वृत्ता तदा न्
णां योषितां परैर्लक्षणैर्दोषैः किं न किं न पिप्रयोजनमिति भावः इति सामुद्र
लक्षणानि ॥ २५ ॥ अथ निमित्तानि । तत्र वरकाले पक्षिचेष्टितमाह ॥ वरस्य क
न्यावरणे वरणेपा दुर्गवियो दक्षिणचेष्टितः पदक्षिणं चेष्टितमिष्टमादुर्मपेः
कुमारी वृणुयाद्वरं चेत ॥ २६ ॥ वरस्येति । यदा वरः कन्यां वरीतुमीच्छति तस्मि
न्काले यः कोपि पुंल्लिंगः पक्षी दक्षिणचेष्टितो दक्षिणांगे कंडूयन कंपनादि
चेष्टितमातनुते स वरणाय शिष्टः स्यात् कव दुर्गवि दुर्गा कृष्णचटिका स्त्री
लिंग पक्षिषु दुर्गापि दक्षिणचेष्टिता शुभेत्यर्थः अथ कुमारी चेद्वरं वृणुयात्तदा
तयोः पुंलिंगपक्षिदुर्गयोरदक्षिणावामांगचेष्टितमिष्टमाहुः ॥ २७ ॥ अथ पक्षचे
ष्टितमाह ॥ शुभो मतिर्दक्षिणोष्टा कुमारी यत्र कोक्षिणी प्रदक्षिणा यत्र तत्र

मर्च्छः दीर्घस्फिक् पतिघ्नी दीर्घललाटा देवरघ्नी दीर्घा दसी मस्तके सम्मुखं घ्नीति या
वि॰टी॰ स्वल्पनितंबगुह्या सा पतिदुःख्याधिः स्त्रिया हि नितंबः कटिपश्चिमभागः गुह्य
७० योनिः या च दीर्घगर्भा सा त्वकं हीसा कुलघ्नी भर्तृकुलघातिनी स्यात् । निस्वतिया
पुरंध्री स्त्री धमनी शिरा यया ततिन्नखा स्पतिकृशा सा निःस्वा दरिद्रा या च घमन्या
व्याप्तमतिवीक्षणी सा प्रचंडा लुस्या या च हसितकपोलकूपा मंडगर्त्ता सा पुंश्चली
दुराचारा या च कूर्मी दरीकच्छपसमजठरा सा दुःख दरी कलुषाला
दुःखवक्त्रं दुःशाला दुःस्वभावा च भवति ॥ १८ ॥ एवं वर वध्वोः सर्वदेहलक्षण
मभिधाय पाण्यक्षतबरणगतरेखालक्षणमाह ॥ रेखाभिरंगुष्ठतलेगना
नां पुंस्त्रीप्रसूतिर्विपुलाल्पकाभिः पृथिव्यभिन्नाभिरखंडमायुः खं
डितधनाभिरल्पमायुः स्यात् ॥ १९ ॥ रेखाभीति । अंगुष्ठतले हस्तांगुष्ठमूलाधः
स्थिताभिरेखाभिर्विपुलाल्पकाभिः क्रमेण पुंस्त्रीप्रसूतिर्वाच्या या वत्यो विपु
ला रेखास्तावंतः पुत्राः यावत्यः कृशास्तावत्यः कन्या इत्यर्थः ज्ञमन भिरखा
भिरच्छिन्नाभिरखंडताभिरभिन्नाभिरन्यरेखाभिश्रिताभिरायुरखं
डतदन्याभिरिति च्छिन्नभिन्नाभिरायुः खंडया रेखा अच्छिन्नास्तादर्पे ७०

वि॰टी॰ ज्ञात तत्राप्यागमविरुद्धानकार्यो देशाचाराः कुलाचाराश्चेत्तु विध्यविरोधिन इ
७३ तिस्मरणात् ॥३०॥ अथ वेदिकानिर्माणं तल्लक्षणं तन्नैव च कालमाह। वेदिकां विर
चयेत् बध्वा प्रत्यां स्याद्दियं प्रविशातः प्रदक्षिणं स्यतेनाश्रय यद्वा पूर्वणीकांघ
[illegible] वित्रिदिवसेषु नागतः ॥३१॥ वेदिकामितिः रचयोद्धृता वेदिका तथा विरचयेत्
प्यकर्णं यथेयं वेदिकाग्रदेशप्रविशातः पुंसो दक्षिणभागे भवति तस्याः लक्षण
मष्पाणादिकं नारदादिभिरुक्तं तेयं तन्नाश्रयाप [illegible] ऽपः पूर्वोक्तं रकुरापर्णं तत्प्र
कारः शौनकस्त्यादि पृक्तः वर्णिकाः लोकप्रसिद्धाश्चरूपविशेषाः यद्वा वर्णि
कारं गावल्याद्यः तदुपलक्षणं न दलकाऽनवारकादिग्रह्यते तान्य[illegible]
तः स्वर्वेलग्नदिनमारभ्य षष्ठम्व त्रिषुद्वादशेऽष्टमे दिनेषु न स्युः पश्चाद पितद
घासनादिकं तेषां [illegible] केचित्तु नवमदिने शुभमाहुः देशाचारतो व्यवस्था ॥३१॥
व कन्यकोक्तविधिस्तु लोमजा [illegible] रजने युवतिभिः समाचरेत् घृतिवा शुभमवि
घ्नमाततामातृपक्ष[illegible]मकुलकर्मकृतातपः ॥३२॥ इति विवाहवृन्दावने नवमोऽध्या
यः ॥ अथ पाणिग्रहणादिफलमाह। कन्यकेति। युवतिभिस्तु वानीभिः सहिता
18 युवतिः कन्याऽऽदृत्य विधिवत् सुभगा मयैं द्वपर्ण[illegible] घटकारमुदा मुल्ल ७३

सितारव्यानकी अरुन्धतीं [illegible] गधा गंभीराक्षी न्ना मनोहरसः सुंदरांगतरेम
ध्ये मधु[illegible] सिंगलाः वर्णाभिर्नेत्रातिव क्रीभिर्नतिसंकीर्णाभि ताभिरेनवाभिः
पुंक्तीफलयोः स्फुरत्वेषु माशुभफलाधिकत्वं स्यात् केषु अग्रवामवामेषु पुंसोद
क्षिणेषु हस्तेच [illegible] रणादिष्वंगेषु [illegible] क्षिणेऽपावामेष्विवत्यर्थः ॥२४॥ अथ पवकरेचर
णेवा रजचिह्नान्याह। सरोजश्रीवृक्षध्वजगजमिति तोमकलप्राकारगादर्पकृष्ट
नैर्कुपाकुलिपाभंगारगिरिभिः रथाश्व[illegible] श्रीवत्सव्यजनयवयूपप्रभृति
भिर्नराना पीराज्यं दधति पदपाणिप्राप्तैश्चिह्नैः ॥२५॥ सरोजेति। पिशित्व
ग्रीणि सरोजं कमलं श्रीवृक्षो बिल्वः ध्वजः केतुः गजो हस्तीति मिर्मस्त्वयः स्तंभ
कलशौ प्रख्यातौ सत्कमालाश्रादर्शादर्पणं छत्रमातपत्रं कुशः कुपाः स्रगाः कु
लिपंवज्रं भृंगारः करकः गिरिः पर्वतः रथाः स्यंदनं अश्वः सयः श्रीवत्सो वि
द॰१ हनुवदक्षिणावर्तः तदुपचारात् सदक्षिणावर्तमात्रं गृह्यते व्यज
नंतालवृन्तं यवो धान्यविशेषः यूपो यज्ञस्तंभः इत्यादिभिश्चिह्नैः पदपाणिप्राप्तैर्नि
भिः करणैः सहितैर्वा नराः नार्यश्च राज्यं दधति ॥२५॥ अथ पंगुस्वलक्षणमाह।
४०

स्वक्षमा इति। परेपि शुक्र घ्नति व्यतिरिक्ता अपि खचरा ग्रहाः बलेन युता लग्नगाः समराशिस्थिताः स्त्रीणामिमानि क्षेत्राणि
स्त्रीपुंसाख्यानि स्त्रीराशयः विलग्नबलेन युताः स्निग्धाः उज्ज्वलाः प्रकाशमानाः वीर्यभाजः सबलाः उदितं नारीनवांशं
पश्यंतः दृष्ट्या युतानि वा स्वद्रेष्काणि लग्नगतानि स्वराशाय शुक्रस्य ग्रहाः ॥१॥२॥ मीक्षमाणः

विं॰ कन्यालब्ध्यै कन्यालाभाय भवंति योगांतरमाह वधूः स्वेदेति वधूसंज्ञाः स
१४ सराशयो वृषकर्कादयस्तेषां गृहाणि द्रेष्काणनवांशा वा लग्नगताः शुभग्रहैः
दृष्टयुताः कन्यालब्ध्यै भवंति ॥२॥ योगांतरमाह। युग्मर्क्षगौ शशिसितौ द्विपदाग
नांशे स्यातां तदा शशिविभू नौ तनुमीक्षमाणौ नारीनरांशमुदितं खचराः परेपि
क्षेत्रेषु गाः विलग्नदुक्बलवीर्यभाजः ॥२॥ युग्मर्क्षेति। युग्मर्क्षौ समराशिस्थितौ शशि
शिसितौ द्विपदश्चासौ वर्गनांशश्च सच कन्यांशः तत्र स्थितौ तनुं लग्नमीक्षमा
णौ पश्यंतौ तदा तौ तदा शशिविभुनौ स्तः चकोराः तस्याः कन्यायाः प्राप्तिः प्राप्तिस्तस्याः
शिशुनौ स्तः चकोरा वलिनाविति शेषः नकीयेविद्योक्ति योगांतरमाह नारीति
उदितमुदयं प्राप्तं लग्नगमित्यर्थः उदितं नारीनवांशं स्त्रीनवांशं वृषकर्क
दिके शशिसितावीक्षमाणौ तदा शशिविभू नावित्यनुवृत्तिः ॥२॥ योगांतरमाह। गव
१५ नरानरद्रेष्काणनवांशाद्भिः पुंस्वचरैरुपुनमंति नितंविनी नायन्निगिवाल
कपशुप्रनतीति तं स्यात्स्वदनलाणो तदुक्त्वा धैवव धूवरस्य ॥३॥ अथ कन्या याव
नोपलब्धियत्नदन स्तान न माह। एवमिति। एवमनेन स्वद्रेष्काणशुक्रशाधीत्यादिना विधि
नानरः पुरुषाः नितंविनीनां स्त्रीणामनुपनमंति समागच्छंति लब्धाः भवंतीति या
वत् केनरद्रेष्काणनवांशाद्यैः भिः पुंस्वचरैर्नराश्च दिश्यमराशौ यो मेषमिथु १४

दवक्षे

वराणां वृष्वपूर्षति ॥२॥ वाग्नन इति। यत्र कुमारीकां क्षीणी वरं दरीनुमी छतीत त्र शुनः
शुनकस्य दक्षिणा स्वका पदक्षिणभागे गतिः शुभा यवराणां कन्यावृषवृषेति वर्ष
तुनिष्ठति तत्राद दक्षिणस्व वामभागे शुनो गतिः शुभा ॥२८॥ अस्योप शुतिशाकुनमाह अग्रा
रोप्याकृतकृतिर्गणपतिप्रस्यादि वाद्यघोनैः सन्मार्जन्यव वेष्टिते युवतयश्च स्त्रः स
कन्यानिषिनिर्यारजकादिवेषमस्तुवरेकृतातमभ्यर्चितं यावांच शृणुयसोदयं स
दर्पीसिद्धिः कि लाप अतः ॥२९॥ आरोप्येति। कृतादूलः अग्रे दिते तं दुकुलैः कृतिरतप्र
स्यादिपाद्ये संमार्जन्या व वेष्टिते आग्नाद्विते गणपतिनामा प्रस्यप्रक्षिप्यमक
न्याः शकापाकुनार्यार्थीह हृदिता स्त्रित्ताः युवतयः सुवासिन्यः निषिमायोरजकमर्यका
दिद्विग हेतत्समीपमाने निर्गताः निर्याताः गंधपुष्पादिभिरभ्यर्चितं गणपतिं
करेकृत्वा तस्मिन्नद्देशे स्थितानां मनुतानां यावांवजः पुत्रस्य वाक्यस्यायेति
प्राप्यते नस दर्पीसिद्धिः श्वेति तत्कार्यसिद्धिरस्य याश्चादिना सनमंत्रादिकं विधान
मालघुक्तं ज्ञेयम् ॥२९॥ तत्र वराणां कन्यावरण नक्षत्राणि कुलधर्मानलक्षणां चाह अश्विति
पूर्वा धस्मुवह्निमित्रविशाखनलदेवराणां कुमार्याः तत्रावमन्येत न चेत् सा तीविसद
चरेपुः स्वके लोके मार्याः ॥३०॥ अश्वतीति। शु॰ पूर्वा३ ध॰ कृ॰ अनु॰ उत्तराषाढा॰ स्वा
॰ पुनर्दवे पुकुमार्याः वराणां स्यात् यदार्याः वृद्धत्तमाः स्वकुलोक्तं स्वकुलपरं परा
गतं अत्र वरे पुत्तद्धेतहापिना वमन्येत् तस्यावरत्वा मनसापिन कार्यं किं पुनः सा

वि०टी०
७५

योकस्मिंश्च [illegible]स्तीये सप्तमे देवरन्नाप्नु इत्यर्थः॥४॥ यामित्रगौ विधुसितौ
विधवा नैसा [illegible]सौरिः कुजो सुरमेत्य बुधौ घनाढ्यां दीर्घायुषं च पुविसु
प्रसवां प्रसूतौ स्त्रीजा[illegible]तकौक्तमखिलं स्वल्लु चिंत्यमस्मिन्॥५॥ यामित्रेति।
यामित्रगौ सप्तमस्थौ च वृषस्थौ विधवां विधवां कुरुतः शनि भौमौ सप्तमस्थौ
दुराचारां शौनकीये तु शनिर्नृतप्रज्ञां भौमो मरणायु[illegible]तित स्यादिदुष्टफ
लमेव प्रभुमाणां [illegible]र्यो हृज्ये भृगुबुधः प्रशितह्वः सप्तमगौ घना
ढ्यां कुरुतः [illegible]तावेव वपुषि लग्ने स्थितौ दीर्घायुषं कुरुतः ता वेव प्रसूतौ
तौ पंचमे स्थितौ सुप्रसवां सुसंततिं कुरुतः कुत्रचित्सारमहाज्योति पाठस्त
सततं [illegible] पतः शौनकः यदि [illegible]कलग्नस्थे भृगुगुरो [illegible] दीर्घजीविनी
कुरुतः पंचमस्थे पुत्रा[illegible]न्यामित्रगौ तौ धनं विपुलं [illegible]खे रवधस्र
दैनकाले स्त्री जातकोक्तमखिलं सुभाषुभं चिंत्यम्॥५॥ एवं कन्यावरौ परलक्षण
[illegible]तन्लामे सति [illegible]नकुंडनादि विवाहकृत्ये शुभाशुभ[illegible]लसमाहाभ
तेषु वार फलानि पदे पदे विरचितानि परैरिति नो चिरे सकलकर्म सुयत्न
दुपक्रमः सह विवाह [illegible] भवति [illegible]इति। [illegible] लन
कंडनादिषु सर्वकर्मसु भवति षि वारफला[illegible]नि नन्दजादि फलानि परैर ७५

58

म०

णांवयवानित्यादिना शौनकाद्युक्तविधिना पुत्रैरेवापाद्य [illegible] तज्जनं ह मातरे त
मातरो द्विविधा देव्यो मानुष्यश्च तत्र देव्यो गौरी पद्माद्याः ब्राह्मी माहेश्वरीत्या
द्यश्च मानुष्यो मातृ माता महाद्यश्च तु विंशति मातरो ज्ञातास्तासां यजनं [illegible] दि
कं कुलाचारवशात्तश्च पाः पूजितयः कुलदेवता राधनाद्यः तच्च विघ्न निवृ
मातता [illegible] मचुंति अतः प्रावी मातृका कुलदेवता पूजादिकं मवश्य
मेवअनुष्ठेयमिति भावः॥७॥ इति श्री वृंदावन टीकायां मिश्रकाध्यायः॥ अथ वर
वधू प्रश्नाध्यायः। तत्रादौ वधू प्रश्नमाह कर्मोपस्तनुसस्तद्रव्यस्वरगो [illegible]कः
स्त्रीपुंसं संगमयिता यदि जीव दृष्टः स्त्रीलक्षणां [illegible] पुतानि कन्या
लब्ध्यै वधूगहह इकाणन वा पाका वा॥१॥ कर्मोपेति। वसंतः अस्माकं मस्याः
कन्याया लाभो भ[illegible]विष्यति नवेत्यस्मिन्प्रश्ने कृते तस्मिन् [illegible] लग्नत स्याद्यदि
सप्तम कर्मोपस्तनुस्मरगा १०।११।५।३।७। गतो म[illegible]गां कश्च दृष्टो [illegible] जीवेन गुरुणा दृ
ष्टस्तदा स्त्री पुंसं संगमयिता स्यात् स्त्रीपुंसावि[illegible]त्यचतुरादि बलात्साधुः
तयोः संगमं समागमं करोतीति कन्यालाभद इत्यर्थः अयं योगः कन्या
यावरलाभप्रश्ने [illegible] प्रापात् योगात रमाहा स्त्र[illegible] तीति अत्र [illegible]

48

नादयेत्ति वद [illegible] काणनवांशस्थिनरद्रेष्काणाः नरनवांशाइत्ति तान् पश्यंतीति ते नर
दृक्काणनवांशा दृष्टा खैः पुरुषैश्च राः पुरुषग्रहा रविभौमगुरुश्च एतदुक्तं भवति स्त्री
द्रेक्कौ किल शुक्रस्तितौ यश्चतावुक्तौ तत्र पुंग्रहाः ग्राह्या यत स्त्री दृक्काण [illegible] श्च नरदृक्का
णः यतः स्त्री नवांशस्तत्र नरनवांशः यत्र स्त्रीराशिस्तत्र नरराशिरिति एवमने
न विधिना कृपयोगे रेवकन्यायां वेशोपलब्धिर्ज्ञेया। अथ निमित्तानि। यस्त्रिगीति।
प्रश्नस्य दाणकाले लिंगिनः [illegible] कापालिकाः प्रसिद्धाः पश्चवृष्णा [illegible] गवृषतुरगा
दयः प्रभृति ग्रहणीनां नतभिद्धुकादीनां ग्रहणं तेषां दयादिगते वेष्टितत वध्व
रस्यतथैव भवति उदित्य यंनिष्पतिष्ठ पुनर्वेशोनदत्तवं वरस्य त्वेतरेतर यो
गंवेदिपाकत्वज्ञापनात् पूर्वविधिं देवि भाषोपेक वतस्या [illegible] श्रतेव वधूवर
स्येत्येक वा॥२॥ अथ वधूवरस्य प्रश्नकाले शुभाशुभयोगानाह। प्रश्नोदया
दस्ततो चिविधिवान् ति स्य मृतौ चेत चमदनस्य पृच्छा वनेये तेन्द्रुस्तयो रम्
भसंगतयोर्नरस्य नाप्नः क्रमाद्वसुमहीमुनिसंमितेऽब्दे॥८॥ प्रश्नोदयेति।
प्रश्नोदया च्चंद्रे षष्ठेऽष्टमे सति अयमेको योगः तत्र चंद्रमसौ लग्नगे आवने
पश्चवनीपुत्रे कुजे मदन [illegible] स्य शिशुस्य सप्तमगते सति अयमपरो योगः तन्च
स्तयोर्लग्न सप्तमयोः पापसंयुक्त योः सतोः अयं तृतीयो योगः एषु योगेषु
क्रमाद्वसुमहीमुनिसंमिते [illegible] दे वरस्य नाप्तः अथ मयोगे अष्टमे वर्षेद्विती

वि॰टी॰ नसहते आगमसिद्धत्वात् इति भावः अत्र विपक्षाणां दृष्टांतः तदेति तदेतदेप्र
लंबमानत्वाण्लंबो यथा न चाल नंसहते वा लितेतत् वधः पतनमेव तद्दद्वा वासप
३८ टलमपीति भावः अत इदमयोक्तं विवाद वृंदावनेमतो मति वुद्धि स्तस्याः श्रीः संप
त्तरमतां सुखेन क्रीडंति अत्र हेतुः परमतरूपेणातपेन पीड्यमानानां जनानां
वृंदमवति श्रीयणायतीति तत्पाश्रयं भावः यथा कश्चनातपेन पीड्यपेड्यमानोव
नेगत्वा रमते तत्था त्र सन्मतिः परमततापनिवृत्त्यै अत्र चरमतामिति अत्रा
तेश्री पूर्णयोगः समाप्तं लंकारो यथा च वृंदुपारंभे॥१॥ इति वि॰ वृं॰ टीकायां
वरप्रश्नाध्यायः॥ अथ वं प्रावर्शान पूर्वकं ग्रंथालंकारमाह। आसीदुरद्वा
जनसर्षिवंशो विश्वावतंसे श्रुतितत्त्ववेदी औदीच्यचारित्रपथप्रवर्त्ती जना
दनो याज्ञिकचक्रवर्त्ती॥१॥ आसीदिति। भारद्वाजनाम्नो महर्षेर्वंशे विश्व
स्यावतंसे अवंचेजनार्दननामाभूत् कीदृक् श्रुतीनां वेदानां तत्त्वं यथार्थं वे
त्तीति तथा औदीच्यास्तद्देशात योगुर्जरास्तेषां चारित्रमाचारस्तस्य पंथा मार्गं
प्रवर्त्तयतीति तथा अनेन स्वयमौदीच्य इति सूचितं याज्ञिकेषु चक्रव
र्त्ती श्रेष्ठ इत्यर्थः॥१॥ आसीदिति। श्रियादित्य इति ख्यातस्तस्य सूनुः श्रियादित्य इव दि

न्येः पदेपदे विरचितानि पदेपदे लौकिकानि प्रायेण हृन्नूत्यकृत्येष्वपि दृष्ट
कृपयैव फलानि विघ्नाभावे प्रभातीत्यर्थः इति हेतोः परैः स्वविस्तरमुक्त्वा द
र्पयोगाभावच्छास्त्राणि नोचिरेनोक्तानि केचित्सारोद्याभावेपि भूतमात्रेपि
लिट् सिद्धं इति तथाच मुग्धबोधे भवंति भूतमध्ये बुकपाद यस्तु पल्लिपादिति
श्रुत एवव साहादिप्रयोगाः हारां वराहमिहरो रुद्धिरां चकारेति उदयनस्या
पिव्याते निर्जरे च किरणावलिकामुदयनो इति स्वमते संक्षिप्यत दुपक्रमे
काल मुहिमाह पइति हि यतस्तेषां दलनकंडनादीनामुपक्रमस्त्वारंभो
पः स विवाहमे विवाहनन्द त्रैएव प्राप्ने व्यतीपात विष्णपादि दोषहीनेषु
स्ववचिवर्ति ते दिने प्रभः तथा श्रीपतिः विवाहकृत्ये निखिलं विवाह
मे विलोकयेन्नाचवलं स्निप्यते स्मृति॥ ध्यं यनि स्वकृतस्यास्य विवास्य
र स्परुवैभ्योवैष्णिप्येमाह। प्रायोविवाहपटलंत दलं वमानस्तंबोपमंनस
तैतेन यचालनानि वृंदावने परमतात पपीड्यमाना वृंदावनेतु रमतामि
ह सन्मतिश्रीः॥ ॥इति श्रीवृंदावनेव रत्नचम्पू प्रथमाध्यायः॥ प्राया इति प्रा
योवाहुल्येन विवाहपटलं विवाहफलसमूहः नयेनतर्केण चालनानि

88

तीयः त्रिस्कंधपारंगस्तेरंगमल्लस्तस्यालस्तोरारणगइत्युदीची॥२॥ सप्तमीति
त स्यजनार्दनस्य सूनुः श्रिपादित्य इत्यति स्म आसीत् इदमन्वर्थं नामेत्यास
त इवश्रियादीत्याद्वितीयश्चादित्य इव तस्याश्रिपादित्यस्यात्मजउदीर्यरामणगइ
इव श्रियादीस्याद्वितीयश्चादित्य नामतस्मिन्नरमाणाना मेत्यर्थः कीदृशः त्रिस्कंधादेस
त्यासीत् उदीर्ये इत्युदीर्ये नामतस्मिन्नरमाणानामेत्यर्थः कीदृशः त्रिस्कंधा
गणितसंहितास्वास्तेषां पारं गतास्तम्भिन्नमन्नास्तेषां रंगे पुष्टः भो मल्ल इव मल्लः
मल्लोवादयुद्धकुशलः त्रिस्कंधज्योतिःशास्त्रविदांपरामवकृदित्यर्थः॥२॥
श्रीकेशवः सुकविरध्ययनाधुनाव्यूतान्प्रवर्तयितुमर्थपयः प्रवाहैः देवस
रणगसुतः सुतपः श्रयेस्मिन् वृंदावने मुनिगवीनिवहं दुदोह॥३॥ श्रीकेशव
इति स्पष्टस्य ... देवसरणगस्य सुतः श्रीकेशवार्कः सुकविरस्मिन्वृंदाव
ने सुतपः श्रयेमुनिगवीनिवहं दुदोह मुनीनां गाव इव मुनिगव्यः उपमि
तं व्याघ्रेति तत्समासः गोरतद्धितालुकीति टच् टित्वान्नङीप् तासां निवहः समू
य हस्तं दुदोह दुग्धवान् किमर्थं अध्ययनस्याध्वानं गच्छतीति तत् पातेषां व्यूहान
ध्यापयद्रूवतस्यप्रवाहैस्तर्पयितुं सुष्ठु तपोयत्रातेसुतपसः स्तस्मिन् श्रीपते सेव्यते
तत्तथाश्रयत्यस्मिन् सुतपः सेव्यवने ऽध्वगमनखिन्नास्यपयः प्रवाहैस्तर्प

89

वि॰टी॰ पितुं गावो दुह्यंते तेन वत्सपुत्रैः सेव्यमानेऽस्मिन् वृंदावनं नानाविधं गोचेष्टितो गं
११ धाध्यन खिन्न शिष्यान् पंथ प्रवादैस्तर्पयितुं मुनि वाक्योम्मयासे ग्धा इति ॥२७॥
अवुज इष्टचिर्यंकियद यदः पदगभीरमधीरमिरंस्यते विरहकाद थास्त्र
धियो विद मेकदाश्रुति गतेरसनाम्नु विवृत्स्यते ॥८॥ इति श्री सकल गामाचा
र्यवर्य श्रीके शवःसं वत्सर विरचिते श्री विवाहवृंदावने वंशावर्णनोऽध्यायः ॥१७॥
किंचावजुइति । नवजुष्टं एपयासाधीर्यस्पतस्यादो विशिष्टमप्पेतदृप्रव
नं किंपनुष्यमित्यर्थः अधीरबुद्धिरजगंधेर्मिरंस्यते यतएतत्पदगभीरंपदंगं
भीरंश्रुतिमंद बुद्धिरर्थज्ञानानानुनवापदगभीरत्वादेवाह्लादमेष्यतीत्यर्थः वि
षादेधारत्र धीर्यंयांतु यांतुइदंवृंदावनमेकदैकवारं श्रुतिगतं कर्णप्राप्तं सद्र स
नानुजिह्वासु विवृत्स्यते विवर्तिष्यते उक्तंहि भर्तृहरिणा अज्ञः सुखमारा
ध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रंजय
६० ति इति अत्र चैवं कृदुक्तियुक्तिममलोव्याख्याप सम्यक्कृतस्त कुत्रापि मह
दिरोधिकुत्रचि दव्यर्थतयेवोपस्थितं सद्युत्पातु निरस्य मायमुदितं ततनत्व